

**ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ ΘΕΜΕΛΙΑ ΓΙΑ ΤΙΣ ΤΥΠΙΚΕΣ
ΟΝΤΟΛΟΓΙΕΣ ΣΤΟΝ ΨΗΦΙΑΚΟ ΚΟΣΜΟ:
ΛΟΓΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ ΚΑΙ ΡΕΑΛΙΣΜΟΣ**

ΜΑΡΙΑ ΔΑΣΚΑΛΑΚΗ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ. Η χρήση των ψηφιακών μέσων για την ταχεία διάδοση και ανταλλαγή της γνώσης και της πληροφορίας στον σύγχρονο κόσμο έφερε στο προσκήνιο μια σειρά φιλοσοφικών ερωτημάτων, τα οποία αφορούν στην αναπαράσταση και στην αναφορά της γνώσης. Η αρχική υποτίμηση αυτών των ερωτημάτων στον χώρο της επιστήμης των υπολογιστών οδήγησε σε πρακτικά και θεωρητικά αδιέξοδα, τα οποία επιχειρήθηκε να ξεπεραστούν μέσω της συγκρότησης «οντολογιών». Παρά τις αξιόλογες ερευνητικές προσπάθειες σε αυτό το πεδίο, ο αρχικός στόχος των οντολογιών, η ενοποίηση των συστημάτων αναπαράστασης της γνώσης, δεν έχει επιτευχθεί μέχρι τώρα. Στο παρόν άρθρο θεωρείται ότι η υπόδειξη των φιλοσοφικών θεμελίων των τυπικών οντολογιών μπορεί να συμβάλει αποφασιστικά στην αντιμετώπιση των δυσκολιών που συναντούν οι ερευνητές και επιστήμονες των τυπικών οντολογιών. Η αναζήτηση αυτών των θεμελίων στον Χούσερλ των Λογικών Ερευνών, από τον οποίο οι τυπικές οντολογίες δανείζονται την ονομασία τους, και η ερμηνεία των θέσεών του υπό ένα ρεαλιστικό πρίσμα φέρνουν στην επιφάνεια ομοιότητες και κοινούς προβληματισμούς ανάμεσα στις οντολογίες, τον Χούσερλ και τον επιστημονικό ρεαλισμό. Η σύγκλιση αυτή θα μπορούσε να αποτελέσει τη βάση για μια γόνιμη και δημιουργική συνεργασία στο ερευνητικό πεδίο της διερεύνησης των φιλοσοφικών προϋποθέσεων της τυπικής οντολογίας.

ABSTRACT. The use of digital media for the rapid dissemination and exchange of knowledge and information in the contemporary world brought to the fore a series of philosophical questions pertaining to the representation and the reference of knowledge. The initial underestimation of such questions within the field of computer science led to a practical and theoretical impasse. In an effort to overcome this impasse, “formal ontologies” were introduced. However, despite significant efforts in this field, formal ontologies’ initial aim to facilitate the unification of knowledge representation systems has not been achieved so far. This paper suggests that the investigation of the philosophical foundations of formal ontologies can substantially contribute to the resolution of the difficulties researchers and scientists of this field are confronted with. The elaboration of their fundamentals in Husserl’s *Logical Investigations*, from which they borrow their name, and their interpretation from a realist point of view reveal similarities and common problems between formal ontologies, Husserl and scientific realism. This convergence can form the basis for a fruitful and creative cooperation in the research field of investigating the philosophical presuppositions of formal ontologies.

Η Μ. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗ είναι Επίκουρη Καθηγήτρια στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

Η εποχή της ταχύτατης διάδοσης και της διευκόλυνσης στην ανταλλαγή της γνώσης και της πληροφορίας μέσω των ψηφιακών μέσων έθεσε με επιτακτικό τρόπο διάφορα ερωτήματα και ζητήματα που παραδοσιακά ανήκουν στον χώρο της φιλοσοφίας. Έτσι, στην καρδιά του πιο σύγχρονου επιστημονικού και τεχνολογικού πεδίου, όπως είναι η επιστήμη των υπολογιστών, ανακύπτουν ερωτήματα σχετικά με την αναπαράσταση της γνώσης, την οργάνωσή της, τον αντικειμενικό της χαρακτήρα, τη σχέση της γνώσης με την πραγματικότητα – ερωτήματα δηλαδή που ταλανίζουν την φιλοσοφία αιώνες τώρα. Δυστυχώς όμως, η πληροφορική στα πρώτα της βήματα υποτίμησε την εμπλοκή της φιλοσοφίας και των επιμέρους κλάδων της, με αποτέλεσμα οι επιστήμονες να βρεθούν αντιμέτωποι με επιστημολογικά και μεθοδολογικά αδιέξοδα, τα οποία προκάλεσαν πολλά θεωρητικά και πρακτικά προβλήματα στον χώρο της ψηφιακής αναπαράστασης της γνώσης. Από την άλλη πλευρά, αυτά τα αδιέξοδα και τα ερωτήματα συνέβαλαν ώστε να αποκαλυφθεί η ευρύτητα των ζητημάτων που ανακινούνται στον χώρο της ψηφιακής αναπαράστασης της γνώσης γενικότερα και να οδηγηθούν έτσι οι ερευνητές και οι επιστήμονες του χώρου στην επανεξέταση των επιστημονικών κλάδων που έχουν να κάνουν με τους μηχανισμούς μέσω των οποίων γνωρίζουμε, περιγράφουμε και αναπαριστούμε το πραγματικό.

Παρακάτω θα αναφερθώ εν πρώτοις σε ορισμένες πρακτικές συνέπειες που είχε η υποτίμηση των κεντρικών φιλοσοφικών ζητημάτων που ανακύπτουν στον χώρο της ψηφιακής αναπαράστασης της γνώσης (ενότητα 1). Στη συνέχεια, θα αναφερθώ εν συντομία στις προσπάθειες επίλυσης τέτοιων προβλημάτων μέσω της συγκρότησης «τυπικών οντολογιών», οι οποίες σε μεγάλο βαθμό προέκυψαν από τη συνεργασία με άλλους επιστημονικούς κλάδους και κυρίως με τη φιλοσοφία. (ενότητα 2). Η εξέταση της φιλοσοφικής προέλευσης της ιδέας της «τυπικής οντολογίας» μας οδηγεί στην έννοια της λογικής ως «επιστήμης των επιστημών» που εισάγει ο Χούσερλ στις *Λογικές Έρευνες* προκειμένου να υπερβεί τη διάσταση μεταξύ της αντικειμενικότητας της τυπικής λογικής και της υποκειμενικότητας των περιεχομένων της συνείδησης (ενότητα 3). Στην τέταρτη ενότητα (4) εστιάζω στην ανάλυση της αντίληψης, όπως την προσδιορίζει ο Χούσερλ στις *Λογικές Έρευνες*, προκειμένου να διασαφηνιστεί η σχέση μεταξύ του αντικειμένου της συνείδησης και του αντικειμένου ως καθεαυτό. Η ανάλυση αυτής της σχέσης οδηγεί σε έναν ιδιότυπο ρεαλισμό που επιτρέπει την ανεξαρτητοποίηση του αντικειμένου χωρίς να το καθιστά απροσπέλαστο στη συνείδηση. Στη συνέχεια (ενότητα 5), εκθέτω κάποιες βασικές γραμμές της ρεαλιστικής ερμηνευτικής προσέγγισης κεντρικών θέσεων του Χούσερλ, όπως αυτές διατυπώνονται στις *Λογικές Έρευνες*, και αναπτύσσω τις συνέπειες αυτής της ερμηνευτικής γραμμής για τη χουσερλιανή άποψη σε σχέση με την αντιστοιχία γνώσης και αλήθειας. Στην τελευταία ενότητα (ενότητα 6)

επιχειρείται ένα επιπλέον βήμα συσχέτισης των αιτημάτων που εγείρονται στις τυπικές οντολογίες, της ρεαλιστικής ερμηνείας της χουσερλιανής φιλοσοφίας και επιστημολογικών απόψεων που διαμορφώνουν τον πυρήνα του επιστημονικού ρεαλισμού. Η συσχέτιση αυτή προβάλλει ως το φιλοσοφικό υπόβαθρο για την περαιτέρω διερεύνηση και επίλυση θεωρητικών και πρακτικών ζητημάτων, τα οποία εγείρονται στον τομέα της ψηφιακής οργάνωσης και αναπαράστασης της γνώσης και απαιτούν διεπιστημονική συνεργασία.

1. ΘΕΜΕΛΙΩΔΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΨΗΦΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗΣ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ

Η ραγδαία αύξηση της πληροφορίας και των σχετικών εφαρμογών επέφερε μια έκρηξη στον χώρο της αναπαράστασης της γνώσης, καθώς αυξήθηκε κατακόρυφα η ανάγκη αξιόπιστης ανάκτησης της πληροφορίας. Η ψηφιοποίηση της γνώσης και της πληροφορίας εμφανίστηκε ως ένα πρόσφορο μέσο κάλυψης αυτής της ανάγκης. Ωστόσο η ραγδαία αύξηση του όγκου των πληροφοριών στα ψηφιακά μέσα έκανε πολύ δύσκολη την οργάνωση και διαχείριση των πληροφοριών αυτών. Έτσι η ψηφιακή διαχείριση της πληροφορίας ανέδειξε με νέα οξύτητα τα προβλήματα των συστημάτων οργάνωσης της γνώσης εν γένει. Συχνά η ψηφιακή οργάνωση της γνώσης θεωρούνταν απλώς μια μεταγραφή της υπάρχουσας γνώσης σε ψηφιακή μορφή, με αποτέλεσμα, αντί να επιτυγχάνεται οικονομία στην οργάνωσή της –η οποία αποτέλεσε και αποτελεί έναν από τους κύριους στόχους της ψηφιακής οργάνωσης της γνώσης–, εντέλει ο όγκος των πληροφοριών να διπλασιάζεται. Έτσι, πολύ γρήγορα τέθηκαν μεθοδολογικά και επιστημολογικά ερωτήματα σχετικά με την οργάνωση και διαχείριση της γνώσης¹, τα οποία έφεραν στο προσκήνιο φιλοσοφικά ερωτήματα σχετικά με τους τρόπους αναπαράστασής της εν γένει και της ψηφιακής αναπαράστασής της ειδικότερα.

Προς την κατεύθυνση της αναζήτησης των φιλοσοφικών προϋποθέσεων στον χώρο της ψηφιακής αναπαράστασης της γνώσης συνέβαλε ένα ακόμα γεγονός που εντοπίστηκε από πολλούς ερευνητές του κλάδου, το οποίο έχει να κάνει με την ίδια τη φύση της μοντελοποίησης: Η μοντελοποίηση απαιτεί μια μορφή αφαίρεσης από την πραγματικότητα ή εξιδανίκευσης της πραγματικότητας², ώστε να είναι δυνατή η αναπαράσταση της τελευταίας σε ψηφιακή μορφή. Για τον σκοπό αυτό, οι σχετικοί επιστήμονες και ερευνητές του χώρου ανέτρεξαν στη λογική, η

¹Για μια σύντομη επισκόπηση των προβλημάτων που ανέκυψαν στον χώρο της πληροφορικής, βλ. B. SMITH: «Ontology». Στο: *Blackwell Guide to the Philosophy of Computing and Information*, επιμ. L. Floridi, Oxford, Blackwell, 2003, σ. 159-166· επίσης: B. HENDERSON-SELLERS, C. GONZALEZ-PEREZ και G. WALKERDEN: «An Application of Philosophy in Software Modelling and Future Information Systems Development». Στο: *Advanced Information Systems Engineering Workshop: Proceedings*, επιμ. F. Xavier και P. Soffer, Berlin, Heidelberg: Springer, 2013, σ. 329-340.

²Για την διαφορά μεταξύ αφαίρεσης και εξιδανίκευσης, βλ. A. CHAKRAVARTTY: *A Metaphysics for Scientific Realism. Knowing the Unobservable*. Cambridge, New York, Melbourne, Cambridge University Press, 2007, σ. 190-192.

οποία δίνει τη δυνατότητα της τυποποίησης της γνώσης, ώστε να είναι εφικτή η μεταγραφή της σε αφηρημένα σύνολα που είναι αποδεδειγμένα από κάθε είδους περιεχόμενο. Όπως όμως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Joseph Brenner, η λογική έχει την ιδιαιτερότητα ότι «είναι ουσιωδώς περιορισμένη στα γλωσσικά και μαθηματικά πεδία»³ και άρα οδηγεί σε πολύ μεγάλες αφαιρέσεις από τα περιεχόμενα της γνώσης (συμβάντα, φαινόμενα κλπ.), τα οποία καλούμαστε να αναπαραστήσουμε ψηφιακά. Εφόσον λοιπόν η λογική δεν αναφέρεται σε «οντότητες, συμβάντα ή φαινόμενα»⁴, η αναπαράσταση της γνώσης με μοναδικό εργαλείο τη λογική οδηγεί σε αφαιρέσεις που είναι ανοιχτές σε αυθαίρετες ερμηνείες.

Η φορμαλιστική αναπαράσταση της γνώσης στο επίπεδο της λογικής δημιούργησε άμεσα πρακτικά προβλήματα στον τομέα, καθώς σχετικοποίησε την ισχύ του εκάστοτε μοντέλου, ακριβώς λόγω της δυνατότητας πολλαπλών ερμηνειών. Ο Nicola Guarino διαπίστωσε από νωρίς αυτό το πρόβλημα, επισημαίνοντας ότι, αν μείνουμε μόνο στο επίπεδο της λογικής, η «δυνατότητα να δηλωθεί κάτι που είναι λογικό για το σύστημα αλλά δεν είναι εύλογο στον πραγματικό κόσμο»⁵ είναι παραπάνω από προφανής.

Όπως σχολιάζει, για να είναι δυνατόν να «μοιραστούμε και να επαναχρησιμοποιήσουμε ... τουλάχιστον μέρη [τυποποιημένων σωμάτων γνώσης]»⁶ θα πρέπει η γνώση να αποκτήσει «αξία per se», θα πρέπει δηλαδή η ψηφιακή αναπαράσταση να αφορά γνώση που είναι «πράγματι αληθής, ώστε να αντιστοιχεί στον κόσμο πέρα από τη γνωστική βάση»⁷. Όπως φαίνεται από τα παραπάνω αποσπάσματα, ήδη από τη δεκαετία του '90 ο Guarino είχε διαβλέψει την ελλειμματικότητα των συστημάτων μοντελοποίησης της γνώσης που είχαν ως κριτήριο τη λειτουργικότητα, δηλαδή την ικανοποίηση των αναγκών και σκοπών για τα οποία δημιουργήθηκαν, και είχε επισημάνει την ανάγκη για στροφή προς την αλήθεια ως αντιστοίχιση με το πραγματικό, γεγονός που απαιτούσε, όπως θα δούμε, τη διεπιστημονική συνεργασία με τη φιλοσοφία.

Άμεσα σχετιζόμενο με το παραπάνω πρόβλημα σχετικά με την αυθαιρεσία των ερμηνειών, η οποία οδηγεί σε χαλάρωση της απαίτησης για διυποκειμενική και διεπιστημονική ισχύ των συστημάτων ψηφιοποίησης της γνώσης, είναι και το ζήτημα του τρόπου οργάνωσης και ταξινόμησής της, ώστε αυτή να αποδίδεται με αξιόπιστο και διυποκειμενικά αποδεκτό τρόπο. Πιο συγκεκριμένα, το πρόβλημα αυτό σχετίζεται με τον τρόπο

³J. E. Brenner: *Logic in Reality*. Dordrecht, Springer, 2008, σ. XVII.

⁴BRENNER: *Logic in Reality*, σ. XVII.

⁵N. GUARINO: «Formal ontology, conceptual analysis and knowledge representation». *International Journal of Human-Computer Studies* 43/5-6 (1995), σ. 625-640, στη σ. 632.

⁶GUARINO: «Formal ontology, conceptual analysis and knowledge representation», σ. 626.

⁷GUARINO: «Formal ontology, conceptual analysis and knowledge representation», σ. 626.

που μια γνώση αναπαρίσταται βάσει συγκεκριμένων μεθόδων και ταξινομητικών κατηγοριών⁸.

Εφόσον η ταξινόμηση απαιτεί ομαδοποίηση, θα πρέπει η ομαδοποίηση αυτή να γίνει βάσει κάποιων κριτηρίων οργάνωσης, κάποιας συγκεκριμένης μεθόδου, όπως και βάσει κάποιων γενικότερων κατηγοριών, ικανών να ομαδοποιήσουν τη γνώση και την πληροφορία με διυποκειμενικά αποδεκτό τρόπο. Πώς όμως καταλήγουμε σε αυτές τις γενικότερες κατηγορίες; Από πού αντλούν την ισχύ τους; Έχουν εφαρμογή σε όλα τα γνωστικά πεδία ή αφορούν μόνο συγκεκριμένες περιοχές της γνώσης⁹; Όσες φορές αγνοήθηκαν αυτά τα ερωτήματα η κατάληξη ήταν η δημιουργία συστημάτων ταξινόμησης με πολύ περιορισμένη εφαρμογή και άρα η αδυναμία επέκτασής τους σε άλλους γνωστικούς τομείς.

Ειδικότερα στον χώρο της ψηφιακής αναπαράστασης της γνώσης εμφανίστηκαν πολλαπλά συστήματα οργάνωσης της γνώσης, ασύμβατα μεταξύ τους, με παράλληλες και ασύμπτωτες πορείες, με τη μορφή κλειστών κυκλωμάτων-δικτύων με αυτοαναφορικό χαρακτήρα¹⁰. Μια τέτοια αντιμετώπιση της αναπαράστασης της γνώσης στον ψηφιακό χώρο, η οποία παρακάμπτει το αίτημα για την κατά το δυνατόν κοινή κατανόηση, περιγραφή και αναπαράσταση της γνώσης και της πληροφορίας, οδηγεί επομένως σε πολύ περιορισμένη δυνατότητα διαλειτουργικότητας και επικοινωνίας μεταξύ των μοντέλων αναπαράστασης. Έτσι ανοίγεται το πεδίο για την ανάπτυξη αμφισημιών και την υπονόμηση της διεπιστημονικής και διυποκειμενικής ισχύος των πληροφοριών, γεγονός που παραπέμπει στον σχετικιστικό χαρακτήρα της γνώσης.

Αυτά τα ερωτήματα σχετικά με την αποτελεσματικότητα και την ισχύ των συστημάτων ταξινόμησης της γνώσης και της εκάστοτε μεθόδου που ακολουθείται οδήγησαν τη συζήτηση στην αναζήτηση κριτηρίων «αξιολόγησης» των συστημάτων αυτών, τα οποία να υπερβαίνουν τις συγκεκριμένες εφαρμογές. Ήταν επομένως αναπόδραστο αργά ή γρήγορα να τεθεί το ζήτημα της αναφοράς στην οργάνωση της γνώσης¹¹. Όπως σχολιάζει χαρακτηριστικά ο David Wiggins αναφερόμενος στη σημασία και

⁸Σχετικά με τα προβλήματα που ανέκυψαν σε σχέση με τις ταξινομητικές κατηγορίες, τις μεθόδους και τα κριτήρια αναπαράστασης της γνώσης, χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των ελεγχόμενων λεξιλογίων. Η αύξηση του όγκου των πληροφοριών, σε συνδυασμό με την έλλειψη σαφήνειας αναφορικά με τις μεθόδους ταξινόμησης, οδήγησαν πολύ γρήγορα σε αδυναμία ελέγχου του υλικού. Αποτέλεσμα αυτού του αδιεξόδου ήταν η στροφή στη σημασιολογία για την αναζήτηση αρχών και μεθόδων ταξινόμησης. Βλ. ενδεικτικά: E. SVENONIUS: «Design of Controlled Vocabularies». Στο: *Encyclopedia of Library and Information Science*. New York, Marcel Dekker, Inc., 2003, σ. 822-838· D. BENEVENTANO, FR. GUERRA, ST. MAGNANI και M. VINCINI: «A Web Service Based Framework for the Semantics Mapping amongst Product Classification Schemes». *Journal of Electronic Commerce Research* 5/2 (2004), σ. 114-127.

⁹Σχετικά με προβλήματα θεματικής ευρετηρίασης, βλ. B. HJØRLAND: «The Concept of 'Subject' in Information Science». *Journal of Documentation* 48/2 (1992), σ. 172-200.

¹⁰Βλ. SMITH: «Ontology», σ. 160.

¹¹Βλ. P. J. DENNING και T. BELL: «The Information Paradox». *American Scientist* 100/6 (2012), σ. 470-477, ιδίως σ. 476.

τη χρήση των γλωσσικών συμβόλων ως φορέων πληροφορίας, «για την ερμηνεία μιας σειράς γλωσσικών χρήσεων ή εννοιακών πρακτικών πρέπει να μιλήσουμε για το περιεχόμενο στο οποίο αναφέρονται. Για τον λόγο αυτόν πρέπει να αναφερθούν τα διάφορα αντικείμενα αυτά καθεαυτά, προς τα οποία στρέφονται οι ίδιες οι χρήσεις και οι πρακτικές, μαζί με τις ιδιότητες και τις σχέσεις αυτών των αντικειμένων»¹².

Αυτή η απαίτηση στο πλαίσιο της ψηφιακής αναπαράστασης και της μοντελοποίησης της γνώσης σημαίνει αυτόματα ότι δεν αρκεί ένας «κώδικας» κατασκευασμένος από μηχανικούς μοντέλων (*modellers*) και με περιορισμένη ισχύ, με σκοπό να ικανοποιηθούν συγκεκριμένες ανάγκες στον χώρο της ψηφιακής αναπαράστασης της γνώσης. Αντίθετα, όπως επισημαίνει πολύ παραστατικά ο Barry Smith, ένα μοντέλο θα πρέπει να «περάσει αυτό που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε ένα τεστ προσομοίωσης»¹³. Με άλλα λόγια «ο κώδικας που εφαρμόζεται θα πρέπει να είναι τέτοιος ώστε να υπάρχουν σχέσεις μεταξύ δεδομένων εισόδου και δεδομένων εξόδου, οι οποίες ταιριάζουν με σχέσεις μεταξύ αντίστοιχων οντοτήτων στην πραγματικότητα»¹⁴.

Φαίνεται λοιπόν ότι το ζήτημα της αναζήτησης «κοινής γλώσσας» που να επιτρέπει την επικοινωνία μεταξύ των ίδιων των ψηφιακών συστημάτων αναπαράστασης της γνώσης οδηγεί μοιραία στο πρόβλημα της σχέσης τους με την πραγματικότητα. Όπως έχει ήδη επισημανθεί¹⁵, τα πρακτικά προβλήματα που προέκυψαν κατά την ενσωμάτωση και ολοκλήρωση των δεδομένων (*data integration*) φέρνουν στο προσκήνιο την ανάγκη για «δηλωτικές αναπαραστάσεις» (*declarative representations*), οι οποίες «θα έπρεπε να έχουν τη μεγαλύτερη δυνατή γενικότητα, ώστε να εξασφαλίζεται η δυνατότητα επαναχρησιμοποίησής τους, αλλά θα αντιστοιχούσαν συγχρόνως στα πράγματα και τις διαδικασίες που υποθέτουμε ότι αναπαριστούν»¹⁶. Αυτό σημαίνει αυτομάτως ότι θα πρέπει να αντιμετωπιστούν όλες οι δυσκολίες που προκύπτουν εξαιτίας της ελλιπούς διαλειτουργικότητας μεταξύ διαφορετικών συστημάτων εγγραφής της γνώσης και της πληροφορίας¹⁷ και της αδυναμίας τους να επεκταθούν σε άλλους τομείς – κάτι που προϋποθέτει μια «κοινή γλώσσα».

¹²D. WIGGINS: *Sameness and Substance Renewed*. Cambridge, Cambridge University Press, 2001, σ. 2.

¹³B. SMITH: «Beyond Concepts: Ontology as Reality Representation». Στο: *Formal Ontology in Information Systems. Proceedings of the Third International Conference (FOIS-2004)*, επιμ. Α. Varzi, L. Vieu, Amsterdam, Berlin, Oxford, IOS Press, 2004, σ. 73-84, στη σ. 78.

¹⁴SMITH: «Beyond Concepts», σ. 78.

¹⁵Βλ. Μ. DASKALAKI, Μ. DOERR: «Philosophical Background-Assumptions in Digitized Knowledge Representation Systems». *Dia-noesis* 3 (2017), σ. 17-28, ιδίως σ. 18.

¹⁶B. SMITH, C. WELTY: «Ontology: Towards a new synthesis». Στο: *Proceedings of the International Conference on Formal Ontology in Information Systems*, New York, ACM Press, 2001, σ. 3-9, στη σ. 4.

¹⁷Βλ. σχετικά: Ε. TERZI, Α. VAKALI, Μ.-S. HACID: «Knowledge Representation, Ontologies, and the Semantic Web». Στο: *Web Technologies and Application: 5th Asia-Pacific Web Conference, APWeb 2003 (Xian, China, April 2003). Proceedings*, επιμ. X. Zhou, Y.

Εξαιτίας όλων των παραπάνω προβλημάτων αλλά και των απαιτήσεων που εγείρονται στον χώρο της ψηφιακής αναπαράστασης της γνώσης, αναπτύχθηκε μια νέα τάση που άρχισε να αναγνωρίζει την ανάγκη για συνεργασία και με άλλους επιστημονικούς κλάδους, όπως είναι η γλωσσολογία και η φιλοσοφία¹⁸. Η συνεργασία αυτή αποσκοπούσε, εκτός των άλλων, στην ανάπτυξη του σημασιολογικού ιστού, ώστε να είναι δυνατή η συμφωνία σε συγκεκριμένες έννοιες, κατηγορίες, σχέσεις και ορισμούς, που να επιτρέπουν την επικοινωνία μεταξύ διαφορετικών συστημάτων ταξινόμησης και να δημιουργούν τις προϋποθέσεις για τη συγκρότηση μιας κοινής γλώσσας μεταξύ τους.

Ειδικότερα για τη συνεργασία με τη φιλοσοφία, ένας ακόμα παράγοντας που συνέβαλε προς αυτή την κατεύθυνση ήταν και η αναγνώριση από μεγάλο μέρος των επιστημόνων του χώρου του γεγονότος ότι κάθε είδους εφαρμογές των πληροφοριακών συστημάτων προϋποθέτουν κάποιες «θεωρητικές και μεθοδολογικές επιλογές»¹⁹, οι οποίες παραμένουν «κρυφές». Αυτό σημαίνει ότι κάθε τέτοιο σύστημα αναπαράστασης της γνώσης «πατάει» πάνω σε θεωρητικές παραδοχές και συνδέσεις που καθορίζουν τον τρόπο, τη μεθοδολογία και τα αποτελέσματα ενός τέτοιου συστήματος. Η αναγνώριση, επομένως, του γεγονότος ότι η επιλογή της

Zhang, M. E. Orłowska, Berlin, Heidelberg, New York, Springer, 2003, σ. 382-387, ιδίως σ. 383.

¹⁸Ο Guarino αναγνωρίζει μεταξύ άλλων την ανάγκη για «έντονα διεπιστημονική προσέγγιση», μέσω συνεργασίας με κλάδους όπως η φιλοσοφία και η γλωσσολογία, με τις δύο τελευταίες να «παίζουν έναν θεμελιώδη ρόλο στην ανάλυση της δομής δεδομένων πραγματικότητας σε ένα υψηλό επίπεδο γενίκευσης και στη διατύπωση ενός σαφούς και αυστηρού λεξιλογίου όρων» (N. GUARINO: «Formal Ontology and Information Systems». Στο: *Formal Ontology in Information Systems: Proceedings of FOIS' 98*, επιμ. N. Guarino, Amsterdam, IOS Press, 1998, σ. 3-15, στη σ. 3). Βέβαια, υπάρχουν πολλές και διαφορετικές τάσεις σε σχέση με τις συγκεκριμένες γλωσσολογικές ή φιλοσοφικές κατευθύνσεις που πρέπει να ακολουθηθούν προκειμένου να επιλυθούν με αποτελεσματικό τρόπο τα προβλήματα που έχουν δημιουργηθεί στον χώρο της ψηφιακής αναπαράστασης της γνώσης. Ενδεικτικά αναφέρω μόνο ότι ειδικότερα σε σχέση με τις φιλοσοφικές κατευθύνσεις υπάρχουν απόψεις, όπως, από τη μία πλευρά, εκείνη των Nicola Guarino, Barry Smith, Kevin Mulligan, κ.ά., που στρέφονται προς την φαινομενολογία, ενώ, από την άλλη πλευρά, ο Birger Hjørland, αναζητά τα επιστημολογικά και φιλοσοφικά θεμέλια ενός τέτοιου εγχειρήματος στην παράδοση του εμπειρισμού και του λογικού θετικισμού. (βλ. B. HJØRLAND: «Empiricism, Rationalism and Positivism in Library and Information Science». *Journal of Documentation* 61/1 (2005), σ. 130-155).

¹⁹S. NIRENBURG, V. RASKIN: *Ontological Semantics*. Cambridge, Massachusetts, London, MIT Press, 2004, σ. 33. Σε παρόμοιο κλίμα, οι Henderson-Sellers, Gonzalez-Perez και Walkerden παρατηρούν ότι «κάθε ερευνητής και μηχανικός πληροφοριακών συστημάτων» υιοθετεί σιωπηρώς φιλοσοφικές στάσεις, οι οποίες, εφόσον επεξηγηθούν και αρθρωθούν, μπορούν να τους οδηγήσουν στο «να λάβουν καλύτερες αποφάσεις κατά τη μοντελοποίηση» (B. HENDERSON-SELLERS, C. GONZALEZ-PEREZ, G. WALKERDEN: «An Application of Philosophy in Software Modelling and Future Information Systems Development». Στο: *Advanced Information Systems Engineering Workshop: Proceedings*, επιμ. F. Xavier, P. Soffer, Berlin, Heidelberg, Springer, 2013, σ. 329-340, στη σ. 330.

μεθοδολογίας καθορίζεται από τις θεωρητικές προκείμενες που ακολουθούνται και οδηγεί σε διαφορετικές περιγραφές, παρακίνησε τους επιστήμονες και τους ερευνητές του κλάδου να στραφούν προς τη φιλοσοφία και να αναζητήσουν μια «επιστημολογική στέγη» για τις μεθόδους που ακολουθούν και της επιλογές που κάνουν²⁰.

Σημαντική αρωγή σε αυτήν τους την προσπάθεια βρήκαν στη σημασιολογία, της οποίας το αντικείμενο είναι το νόημα. Μιλώντας γενικά, θα λέγαμε ότι βασικός στόχος της σημασιολογίας είναι η σύνδεση μεταξύ εκφράσεων-λέξεων και νοήματος, είτε πρόκειται για τη φυσική γλώσσα είτε για τεχνητές γλώσσες. Ωστόσο, ιδιαίτερα όταν έχουμε να κάνουμε με τη φυσική γλώσσα, η σύνδεση αυτή δεν είναι εύκολη υπόθεση, καθώς πολύ συχνά τα περιεχόμενα είναι εξαρτημένα από συγκεκριμένα σημασιολογικά πλαίσια, εντός των οποίων εμφανίζονται και λειτουργούν· είναι, με άλλα λόγια, εξαρτημένα από τα συμφραζόμενα. Αυτή η εξάρτηση μοιραία οδηγεί και πάλι στο πρόβλημα των πολλαπλών ερμηνειών και της ασάφειας των όρων.

Προκειμένου να αποφευχθούν τέτοιου τύπου προβλήματα, δημιουργήθηκε μια ισχυρή τάση εντός της σημασιολογίας, η οποία αποσκοπούσε στην εισαγωγή κανόνων συγκρότησης νοήματος και αποδέσμευε το νόημα από μια συγκεκριμένη αναφορά του μέσα σε ένα υπαρκτό πλαίσιο. Πρόκειται για τη σημασιολογία των δυνατών κόσμων (semantics of possible worlds)²¹, η οποία αποσκοπούσε στον προσδιορισμό κανόνων συγκρότησης νοήματος, όχι όπως αυτό καθορίζεται εντός συγκεκριμένων υπαρκτών πλαισίων, αλλά όπως αυτό θα συγκροτούνταν σε δυνατούς κόσμους. Σε αυτή την προοπτική, επομένως, δεν είναι αναγκαίο να γνωρίζουμε ποια είναι η συγκεκριμένη αναφορά ενός όρου μέσα σε ένα υπαρκτό πλαίσιο (έκταση του όρου), αρκεί να γνωρίζουμε τους κανόνες με βάση τους οποίους προσδιορίζεται ένας όρος σε πιθανούς κόσμους/πλαίσια (ένταση του όρου). Αυτό το στοιχείο είναι ιδιαίτερα σημαντικό για την ανάπτυξη της σημασιολογίας στην επιστήμη των υπολογιστών,

²⁰Όπως σχολιάζουν οι Sergei Nirenburg and Victor Raskin υπάρχει και το ενδεχόμενο να ακολουθηθεί ή να επινοηθεί μια μέθοδος που να στηρίζεται στην πρακτική απόδοσή της στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης εφαρμογής, χωρίς δηλαδή να έχει γίνει πρώτα κάποια επιλογή των θεωρητικών της προϋποθέσεων. Σε αυτή την περίπτωση, όμως, υπάρχει πάντα ο κίνδυνος η μέθοδος αυτή να είναι εντελώς αναποτελεσματική σε άλλες εφαρμογές ή να μην αντέχει σε περαιτέρω λογικό έλεγχο. Πρβλ. S. NIRENBURG, V. RASKIN, *Ontological Semantics*, 39.

²¹Η σημασιολογία των δυνατών κόσμων, εμπνευσμένη από την φρεγκιανή φιλοσοφία της γλώσσας και, εν μέρει, από τη μέθοδο περιγραφής καταστάσεων βάσει της έκτασης και της έντασης του Rudolf Carnap (βλ. R. CARNAP: *Meaning and Necessity*. Chicago, University of Chicago Press, 1947), αναπτύχθηκε ιδιαίτερα την δεκαετία του '60, υπό την έντονη επίδραση των απόψεων του Saul Kripke για την τυπική σημασιολογία. Για μια σύντομη εισαγωγή στη σημασιολογία των δυνατών κόσμων, βλ. D. LEWIS: «General Semantics», *Synthese* 22/1-2 (1970), σ. 18–67. Βλ. επίσης: S. A. KRIPKE: *Naming and Necessity*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1972· J. HINTIKKA: «The Intentions of Intentionality». Στο ίδιο, *The Intentions of Intentionality and Other New Models for Modalities*, Dordrecht: D. Reidel, 1975.

καθώς η σημασιολογία στο πεδίο της ψηφιακής αναπαράστασης αναφέρεται αρχικά στη συγκρότηση μοντέλων τεχνητών γλώσσων που μπορούν να αναπαραστήσουν τη γνώση και την πληροφορία ανεξάρτητα από τις συγκεκριμένες υλοποιήσεις τους στο πλαίσιο συγκεκριμένων συνθηκών.

Αρχικά, στην επιστήμη των υπολογιστών, η σημασιολογία εφαρμόστηκε σε τεχνητές γλώσσες, όπως οι γλώσσες προγραμματισμού, γεγονός που, από την μία πλευρά, αποτέλεσε ασπίδα προστασίας απέναντι στις κακοτοπιές της φυσικής γλώσσας (πολλαπλές ερμηνείες των όρων, ασάφειες, κλπ.), από την άλλη πλευρά, όμως, περιόριζε την εφαρμογή τέτοιων μοντέλων σε ένα μέρος της γνώσης και της πληροφορίας που ήταν δυνατό να μεταγραφεί σε τεχνητή γλώσσα, αφήνοντας έτσι εκτός ένα μεγάλο μέρος της, το οποίο δεν ήταν δυνατό να αναπαρασταθεί στον κώδικα μιας τεχνητής γλώσσας.

Αυτή η αδυναμία ενσωμάτωσης έκανε τους ερευνητές του χώρου να στρέψουν τις προσπάθειές τους προς την κατεύθυνση της επεξεργασίας της φυσικής γλώσσας και να αναπτύξουν ένα σημασιολογικό δίκτυο ικανό να επεξεργαστεί νοήματα που προέρχονται άμεσα από την ίδια τη φυσική γλώσσα. Αυτή η νέα προοπτική που διανοίχθηκε για την επιστήμη των υπολογιστών δεν ήταν βέβαια χωρίς συνέπειες, καθώς, όπως παρατηρεί ο Chakravartty²², κάτι τέτοιο συνεπάγεται την κληροδότηση ερωτημάτων τα οποία σχετίζονται με την πολλαπλότητα των ερμηνειών και την ασάφεια που ενυπάρχουν στη φυσική γλώσσα. Με άλλα λόγια, έπρεπε να δοθεί μια απάντηση στο ερώτημα αν η συγκρότηση του νοήματος ανάγεται στη σχέση του με την πραγματικότητα ή σε γνωσιακούς μηχανισμούς συγκρότησής του. Στην προσπάθεια επίλυσης αυτών των ζητημάτων συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό η ανάπτυξη μιας νέας τάσης στον χώρο αυτό: είναι η τάση συγκρότησης «τυπικών οντολογιών», των οποίων ο στόχος ήταν να προσφέρουν μια κοινή εννοιολογική βάση σχετικά με την αναπαράσταση του κόσμου, στην οποία όλοι θα συναινούσαν.

2. ΟΙ ΤΥΠΙΚΕΣ ΟΝΤΟΛΟΓΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΑΝΑΦΟΡΑΣ ΣΤΟΝ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟ ΚΟΣΜΟ

Στον χώρο της ψηφιακής αναπαράστασης της γνώσης, ο όρος οντολογία εισήχθη για πρώτη φορά στα 1980 από τον John McCarthy, ο οποίος υποστήριξε πως θα πρέπει να οικοδομηθεί μια οντολογία του κόσμου μας μέσω της καταγραφής όλων όσα υπάρχουν²³. Τέσσερα χρόνια αργότερα ο John Sowa παρότρυνε τους επιστήμονες του χώρου να συνεργαστούν με την φιλοσοφία στη βάση μιας οντολογίας ως καταγραφής όλων εκείνων που συνιστούν τον κόσμο μας²⁴.

²²Βλ. A. CHAKRAVARTTY: *A Metaphysics for Scientific Realism*, σ. 183-199.

²³Βλ. J. MCCARTHY: «Circumscription: A Form of Non-Monotonic Reasoning», *Artificial Intelligence* 13/1-2 (1980), σ. 27-39.

²⁴Βλ. J. SOWA: *Conceptual Structures: Information Processing in Mind and Machine*. Boston, MA, Addison-Wesley, 1984.

Ορόσημο στην ανάπτυξη της οντολογίας στον χώρο της ψηφιακής αναπαράστασης της γνώσης υπήρξε ο ορισμός του Thomas Gruber, το 1995. Αξιοποιώντας τις εργασίες των Michael Genesereth και Nils Nilsson, ο Gruber όρισε την οντολογία ως «μια σαφή περιγραφή μιας εννοιολόγησης»²⁵. Όμως, αυτός ο ορισμός του Gruber βασίζεται σε μια θεμελιώδη φιλοσοφική παραδοχή, σύμφωνα με την οποία οι οντολογίες είναι προϊόντα σχεδιασμού. Όπως αναφέρει ο ίδιος: «Οι τυπικές οντολογίες είναι σχεδιασμένες. Όταν επιλέγουμε πώς θα αναπαραστήσουμε κάτι σε μια οντολογία παίρνουμε αποφάσεις σχεδιασμού. Προκειμένου να καθοδηγήσουμε και να αξιολογήσουμε τους σχεδιασμούς μας χρειαζόμαστε αντικειμενικά κριτήρια που μάλλον θεμελιώνονται στον σκοπό του προκύπτοντος τεχνουργήματος παρά σε a priori έννοιες φυσικότητας ή αλήθειας»²⁶.

Όπως φαίνεται λοιπόν από την παραπάνω δήλωση, ο Gruber θέτει ως κριτήριο αξιολόγησης των οντολογιών τη λειτουργικότητα, δηλαδή την ικανοποίηση των αναγκών και σκοπών για τα οποία δημιουργήθηκαν. Επομένως, ο Gruber και όσοι ευθυγραμμίζονται με αυτή την προσέγγιση παραμένουν σκεπτικοί απέναντι στο ερώτημα για την ύπαρξη του εξωτερικού κόσμου ως τέτοιου και περιορίζουν τους στόχους τους απλώς και μόνο στο να κατασκευάζουν εκείνες τις έννοιες που θα είναι λειτουργικές για συγκεκριμένες εφαρμογές²⁷.

Όμως, μια τέτοια προσέγγιση της οντολογίας, όπου η εγκυρότητα κάθε όρου περιορίζεται στην αναφορά σε εννοιακές οντότητες που κατασκευάζουμε εμείς οι ίδιοι προκειμένου να ικανοποιηθούν συγκεκριμένες ανάγκες ψηφιοποίησης ενός ορισμένου πεδίου, δημιουργεί πολλές δυσκολίες, αφήνοντας στην ουσία αναπάντητο το ερώτημα για την αντικειμενικότητα και την ισχύ της οντολογίας και των εννοιών που χρησιμοποιεί²⁸.

Ο ορισμός του Gruber οδηγεί επομένως στην άμβλυνση της εγκυρότητας

²⁵T. R. GRUBER: «Toward Principles for the Design of Ontologies Used for Knowledge Sharing». *International Journal of Human-Computer Studies* 43 (1995), σ. 907-928, στη σ. 908.

²⁶GRUBER: «Toward Principles for the Design of Ontologies Used for Knowledge Sharing», σ. 909.

²⁷Αναγνωρίζοντας παράλα αυτά την ανάγκη για την εισαγωγή κάποιων κριτηρίων αξιολόγησης των οντολογιών, ο Gruber εισάγει κάποια τυπικά κριτήρια, τα οποία όμως εξακολουθούν να μην λύνουν το πρόβλημα, καθώς παραμερίζουν το ερώτημα της σχέσης με το πραγματικό ως ένα θεμελιώδες στοιχείο αξιολόγησης των οντολογιών. Τέτοια κριτήρια είναι η σαφήνεια, η συνεκτικότητα, η επεκτασιμότητα, η ελαχιστοποίηση των οντολογικών δεσμεύσεων, κ.ά. (GRUBER: «Toward Principles for the Design of Ontologies Used for Knowledge Sharing», σ. 909).

²⁸Στο άρθρο του «Beyond Concepts: Ontology as Reality Representation», ο Barry Smith θέτει σε έλεγχο, όχι μόνο τον ορισμό του Gruber, αλλά γενικότερα την «εννοιολογική αντίληψη για την οντολογία», δηλαδή την άποψη ότι η αναπαράσταση της γνώσης δεν έχει να κάνει με την πραγματικότητα, αλλά με έννοιες που κατασκευάζουν οι άνθρωποι (SMITH: «Beyond Concepts», σ. 74), και σημειώνει: «Ένα προφανές πρόβλημα με την εννοιολογική αντίληψη για την οντολογία είναι η δυσκολία να κατανοήσουμε πώς οι οντολογίες θα μπορούσαν να αξιολογηθούν σε αυτήν τη βάση. Διαισθητικά, μια καλή οντολογία είναι εκείνη που αντιστοιχεί στην πραγματικότητα όπως αυτή υφίσταται

και, κατά συνέπεια, του κριτηρίου αξιολόγησης των οντολογιών. Αυτή η «ανεπάρκεια» του ορισμού του Gruber είναι πιθανό να οδήγησε τον Guarino στην επανεξέταση της έννοιας της εννοιολόγησης, προκειμένου να αποσαφηνιστεί η έννοια της οντολογίας.

Το 1995, ο Guarino σχολίαζε θετικά μια «νέα τάση» που εμφανίστηκε στην ψηφιακή αναπαράσταση της γνώσης και είχε ως στόχο «να μοντελοποιήσει την πραγματικότητα του κοινού νου»²⁹, ενώ το 1997 επισήμαινε ότι η οντολογία δεν μπορεί να εξαντλείται σε ταξινομήσεις, αλλά έχει μια δομή σχέσεων που περιλαμβάνει νοήματα, ως μια λογική γλώσσα που αντιστοιχεί σε κάτι πραγματικό³⁰. Όπως διαφαίνεται ήδη, από τα μέσα της δεκαετίας του '90 ο Guarino παρουσιάζει την οντολογία ως το αντίδοτο στις συγχύσεις, τις αμφισημίες, τις πολυπλοκότητες και τα αδιέξοδα που δημιουργούνται κατά τη μεταγραφή της γνώσης σε ψηφιακή μορφή, ώστε να αναπτυχθεί ο σημασιολογικός ιστός με συνέπεια και συνεκτικότητα και να δημιουργηθεί έτσι μια κοινά αποδεκτή εννοιολογική βάση που να αποτρέπει τις παρερμηνείες.

Στην οπτική του Guarino, οι οντολογίες είναι στενά συνυφασμένες με την ανάπτυξη του σημασιολογικού ιστού και έχουν ως στόχο την αποσαφήνιση του νοήματος, ώστε να επιτευχθεί η συμφωνία μεταξύ των επιστημόνων σχετικά με τις έννοιες, τις σχέσεις τους και τους ορισμούς που χρησιμοποιεί η επιστημονική κοινότητα³¹. Επομένως οι οντολογίες αναδεικνύονται σε καθοριστικό παράγοντα προκειμένου διαφορετικές ομάδες χρηστών, με διαφορετικές γλώσσες ή κουλτούρες, να είναι σε θέση να ανταλλάξουν πληροφορίες και υπηρεσίες. Το 1998 ο Guarino έδωσε έναν νέο ορισμό, ο οποίος αποτέλεσε σημείο αναφοράς για την ανάπτυξη της οντολογίας στην επιστήμη των υπολογιστών:

Μία οντολογία είναι μια λογική θεωρία που επεξηγεί το σκοπούμενο νόημα ενός τυπικού λεξιλογίου, δηλαδή την οντολογική του δέσμευση σε μια συγκεκριμένη εννοιολόγηση του κόσμου. Τα σκοπούμενα μοντέλα μιας λογικής γλώσσας που χρησιμοποιεί ένα τέτοιο λεξιλόγιο περιορίζονται από την οντολογική δέσμευσή του. Μια οντολογία αντανακλά έμμεσα αυτήν τη δέσμευση (και την υποκείμενη εννοιολόγηση) προσεγγίζοντας αυτά τα μοντέλα³².

πέρα από τις έννοιές μας. Όμως αν η γνώση καθ' εαυτή ταυτιστεί με τη γνώση των εννοιών μας και αν μια οντολογία είναι απλώς και μόνο η εξειδίκευση μιας εννοιολόγησης, τότε η διάκριση μεταξύ καλών και κακών οντολογιών φαίνεται να χάνει το έρεισμά της» (SMITH: «Beyond Concepts», σ. 76).

²⁹GUARINO: «Formal Ontology, Conceptual Analysis and Knowledge Representation», σ. 631.

³⁰Πρβλ. N. GUARINO: «Understanding, Building and Using Ontologies». *International Journal of Human-Computer Studies* 46/2-3 (1997), σ. 293-310, ιδίως σ. 295-300.

³¹Βλ. M. USCHOLD, M. GRUNNINGER: «Ontologies: Principles, Methods and Applications». *Knowledge Engineering Review* 11/2 (1996), σ. 93-136, ιδίως σ. 94.

³²GUARINO: «Formal Ontology and Information Systems», σ. 7.

Με αυτόν τον ορισμό ο Guarino, όπως και άλλοι θεωρητικοί του χώρου, άνοιξε οριστικά τον δρόμο για τις οντολογίες, ώστε αυτές να αναδειχθούν σε βασικό «εργαλείο» όσων εργάζονται για την κατάκτηση μιας κοινά αποδεκτής γλώσσας, η οποία καθιστά θεωρητικά εφικτή την ικανοποίηση του αιτήματος για διαλειτουργικότητα μεταξύ διαφορετικών οντολογιών, επεκτασιμότητα και επαναχρησιμοποίησή τους σε μελλοντικές εφαρμογές. Όμως, παρά τις μεγάλες αξιώσεις της οντολογίας για τη δημιουργία ενός παγκόσμιου σημασιολογικού δικτύου ως κοινής βάσης για την επεξεργασία και αναπαράσταση της γνώσης και της πληροφορίας, οι αξιώσεις αυτές παρέμειναν σε μεγάλο βαθμό ανεκπλήρωτες. Έτσι, σε πολλές περιπτώσεις, διαφορετικές ομάδες σχεδιαστών εννοιολογικών μοντέλων και οντολογιών για ψηφιακή χρήση δημιούργησαν διαφορετικές ιδιολέκτους προκειμένου να περιγράψουν το ίδιο αντικείμενο³³.

Φαίνεται λοιπόν να καταλήγουμε σε αδιέξοδο σε σχέση με τον αρχικό στόχο των οντολογιών, να επιτύχουν τον σχεδιασμό μιας κοινής γλώσσας που να μπορεί να συμβάλλει στην επικοινωνία μεταξύ διαφορετικών συστημάτων ταξινόμησης και να καθιστά δυνατή την ολοκλήρωση της πληροφορίας. Η οντολογική δέσμευση σε μια κοινή εννοιολόγηση του κόσμου, στην οποία αναφέρεται στο παραπάνω απόσπασμα ο Guarino, φαίνεται να μην επαρκεί από μόνη της για την επίτευξη της αντικειμενικότητας. Ο λόγος αυτής της αδυναμίας αγριίζει, κατά τη γνώμη μου, τα μεγάλα θεωρητικά ερωτήματα της γνώσης, καθώς η οντολογική δέσμευση αποτελεί μια *a posteriori* συμφωνία, η οποία δεν έχει άλλο θεμέλιο πέρα από την εμπειρία και την πρόθεση των υποκειμένων που τη συνάπτουν.

Προκειμένου να δώσουμε μια απάντηση στο πρόβλημα της αντικειμενικότητας θα πρέπει, επομένως, να εξετάσουμε έναν ακόμα παράγοντα, στον οποίο έχουμε αναφερθεί επανειλημμένα σε αυτό το άρθρο: πρόκειται για τις φιλοσοφικές παραμέτρους που πλαισιώνουν και στηρίζουν τους στόχους, τις επιλογές και τις πρακτικές των συστημάτων αναπαράστασης της γνώσης. Μόνο αν γίνουν απολύτως σαφείς οι θεμελιώδεις φιλοσοφικές-επιστημολογικές προκειμένες ενός τέτοιου εγχειρήματος θα είμαστε σε θέση, από τη μία πλευρά, να το αξιολογήσουμε και, από την άλλη πλευρά, να αναζητήσουμε λύσεις σε τυχόν δυσκολίες, εφόσον αυτό είναι δυνατό.

Πριν λοιπόν παραιτηθούμε από την αξίωση συγκρότησης μιας σημασιολογικά κοινής γλώσσας μεταξύ των επιστημών θα ήταν εύλογο να ακολουθήσουμε τον δρόμο που μας υπέδειξε πρώτος ο Guarino, όταν προσπαθούσε να επανορίσει την έννοια της οντολογίας: να αναλύσουμε τις παραμέτρους που συνιστούν την έννοιά της. Γι' αυτόν τον λόγο προτείνω να εξετάσουμε πιο προσεκτικά τον ίδιο τον όρο «τυπική οντολογία» και την φιλοσοφική προέλευσή του.

³³Προβλ. SMITH: «Ontology», σ. 160.

3. Η ΛΟΓΙΚΗ ΩΣ “ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ” ΣΤΟΝ HUSSERL

Ο όρος *τυπική οντολογία* εισήχθη για πρώτη φορά από τον Edmund Husserl, για να δηλώσει μια πλευρά της λογικής, η οποία δεν εξαντλείται στην τυπική θεώρηση μορφών κρίσης και στη διατύπωση φορμαλιστικών νόμων, αλλά έχει αναφορά στα πραγματικά περιεχόμενα ως τα αντικείμενα γνώσης των επιστημών. Οι κρίσεις και οι έννοιες της λογικής δεν αποτελούν, για τον Husserl, απλώς και μόνο ένα τυπικό σύστημα περιγραφής νοητικών ενεργημάτων, αλλά αναφέρονται σε πραγματικά αντικείμενα (καταστάσεις πραγμάτων, ιδιότητες), τα οποία, ακόμα και αν στερούνται περιεχομένου, αποτελούν οντότητες ορισμένου είδους με συγκεκριμένες σχέσεις³⁴. Επομένως, η λογική στον Husserl δεν περιλαμβάνει μόνο κατηγορίες νοήματος (πρόταση, κατηγορήμα, αλήθεια-ψεύδος), αλλά επίσης κατηγορίες που αντιστοιχούν στο αντικείμενο, όπως ιδιότητα, μέρος-όλον, κατάσταση, σχέση, κλπ.³⁵ Η σύλληψη της λογικής ως επιστήμης, η οποία, εκτός από κατηγορίες νοήματος, περιλαμβάνει επίσης οντολογικές κατηγορίες, τον οδήγησε στη σύλληψη του όρου «τυπική οντολογία», ο οποίος υιοθετήθηκε στη συνέχεια στον χώρο της ψηφιακής αναπαράστασης της γνώσης.

Στις *Λογικές Έρευνες* ο Husserl διατυπώνει το αίτημα για τη δημιουργία μιας θεωρίας, η οποία θα μπορούσε να ενοποιήσει την επιστημονική γνώση με τρόπο ώστε να αναχθεί σε «θεωρία των θεωριών ... επιστήμη των επιστημών» (Hua XVIII, 244/Fin I, 152)³⁶, και αυτόν τον ρόλο τον αποδίδει στη λογική. Στο πλαίσιο της χουσερλιανής φιλοσοφίας, επομένως, η λογική συνιστά «αυτό που κάνει την επιστήμη να είναι επιστήμη» (Hua XVIII, 230/Fin I: 144) και, έτσι, αναδεικνύεται ως «μια ορισμένη αντικειμενική η ιδεατή συνάφεια» (Hua XVIII, 230/Fin I, 144) που δεν διαπερνά μόνο τις επιστήμες, αλλά και τα πράγματα.

Όπως ο Husserl αναφέρει στα «Προλεγόμενα» των *Λογικών Ερευνών*, η λογική εκφράζει με αντικειμενικό τρόπο και πέρα από κάθε επιμέρους επιστήμη και εμπειρία την ενότητα της επιστημονικής γνώσης, τόσο ως

³⁴Όπως αναφέρει ο Barry Smith, η λογική στον Husserl είναι η επιστήμη που μελετά «αυτό που έχουν κοινό όλες οι επιστήμες ... Η λογική έχει επομένως να κάνει με καθολικούς νόμους που σχετίζονται με την αλήθεια, την απαγωγή, την επαλήθευση, και τη διάψευση, και με τους νόμους που σχετίζονται με την θεωρία ως τέτοια». B. SMITH: «Logic and Formal Ontology», *Manuscripto* 23/2 (2000), σ. 275-323, στη σ. 275.

³⁵Πρβλ. SMITH: «Logic and Formal Ontology», σ. 294.

³⁶Παραπέμπω στην έκδοση των απάντων Husserliana (και πιο συγκεκριμένα τους τόμους: *Husserliana XVIII: Edmund Husserl—Gesammelte Werke, Logische Untersuchungen*, τόμ. I., επιμ. E. Holenstein. The Hague, Martinus Nijhoff, 1975] *Husserliana XIX: Edmund Husserl—Gesammelte Werke, Logische Untersuchungen*, τόμ. II., επιμ. Ursula Panzer, Dordrecht, Kluwer Academic Publishers, 1984), χρησιμοποιώντας τη συντομογραφία Hua. Με ρωμαϊκούς αριθμούς αναφέρεται ο σχετικός τόμος και με αραβικούς η σελίδα. Παραπέμπω παράλληλα στην αγγλική μετάφραση του Findlay (E. HUSSERL: *Logical Investigations*, τόμ. I και II., μτφ. J. N. Findlay από τη δεύτερη γερμανική έκδοση, επιμ. D. Moran. London, New York, Routledge, 2001) με τη συντομογραφία Fin, ρωμαϊκό αριθμό τόμου και αραβικό για τη σελίδα.

«συνάφεια των πραγμάτων» όσο και ως «συνάφεια των αληθειών» (Hua XVIII, 230/Fin I, 144). Επομένως, στο χουσερλιανό πλαίσιο, η λογική έχει αυτόν τον διπλό ρόλο, να αποδίδει δηλαδή ενότητα και συνοχή, όχι μόνο μεταξύ προτάσεων εντός των επιστημονικών θεωριών, αλλά και μεταξύ των αντικειμένων, στα οποία αναφέρονται οι θεωρίες αυτές.

Μέσω της αναγωγής της λογικής σε επιστήμη, η οποία δεν εκφράζει μόνο τον τρόπο που διασυνδέονται οι αληθείς κρίσεις, αλλά και τον τρόπο που συσχετίζονται τα ίδια τα πράγματα, ο Husserl επιθυμεί να υπερβεί τον ψυχολογισμό³⁷ του δασκάλου του Franz Brentano, δηλαδή την προσέγγιση, σύμφωνα με την οποία το θεμέλιο της λογικής εδράζεται στην ψυχολογία ως εμπειρική επιστήμη που μελετά τους νόμους της σκέψης. Παρά το ότι ο Husserl αναγνωρίζει το γεγονός ότι ο Brentano ανέδειξε τον ρόλο της υποκειμενικότητας για τη θεμελίωση της επιστημονικής γνώσης³⁸, στις *Λογικές Έρευνες* τού ασκεί συστηματική κριτική για τη σύλληψη του αντικειμένου ως εμμενούς στη συνείδηση.

Όπως σχολιάζει στην πέμπτη *Λογική Έρευνα* (πρβ. Hua XIX, 384-389 και 414-416/Fin II, 97-100 και 113-115) και όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω, η σύλληψη του αποβλεπτικού αντικειμένου ως μέρους εντός της πράξης απόβλεψης υπονομεύει τον απριορισκό χαρακτήρα της λογικής και των νόμων της, αφήνοντας έτσι ανοιχτό το πεδίο για τον σχετικισμό. Σε αντίθεση με τον ψυχολογισμό του Brentano, ο Husserl εισάγει στις *Λογικές Έρευνες* μια νέα σύλληψη της λογικής, η οποία είναι δεσμευτική για όλες τις επιστήμες, μπορεί δηλαδή να ανταποκριθεί στο αίτημα για αντικειμενικότητα στη γνώση. Στην οπτική του Husserl, η λογική είναι, επομένως, σε θέση να εκφράσει την καθολικότητα και την

³⁷Μέχρι περίπου τα τέλη της δεκαετίας του 1890, ο Husserl παρέμεινε επηρεασμένος από τις απόψεις του δασκάλου του Brentano σε σχέση με τα υποκειμενικά ενεργήματα και τα επιμέρους, εμμενή περιεχόμενά τους. Παρά τις προσπάθειές του να υπερβεί τις αδυναμίες της μπρεντανιανής φιλοσοφίας για τα ψυχικά ενεργήματα, κατά την πρώιμη φάση του, πριν από τη συγγραφή των *Λογικών Ερευνών*, οι απόψεις του για το νόημα και την αποβλεπτικότητα παραμένουν επηρεασμένες από τη θεώρηση του δασκάλου του. Ενδεικτική αυτής της φιλοσοφικής ανωριμότητάς του είναι η κριτική που του άσκησε ο Gottlob Frege για τη *Φιλοσοφία της αριθμητικής* (1891), χαρακτηρίζοντας τις αναλύσεις του Husserl σε αυτό το έργο «ψυχολογιστικές» (πρβλ. G. FREGE: «Rezension von Dr. E. Husserl, *Philosophie der Arithmetik*», *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik* III (1894), σ. 313-332). Σε μια κριτική του Husserl στον Kazimierz Twardowski (βλ. K. TWARDOWSKI: *Zur Lehre vom Inhalt und Gegenstand der Vorstellungen: Eine psychologische Untersuchung*, München-Wien, Philosophia Verlag, 1982 (πρώτη έκδοση: 1894)), το 1896, αρχίζει να διαφαίνεται η απομάκρυνσή του από τις απόψεις του Brentano, η οποία θα του επιτρέψει στη συνέχεια να απεγκλωβιστεί από την μπρεντανιανή επιρροή σε σχέση με την εμμενεία του αντικειμένου στην συνείδηση και να αναπτύξει τις δικές του απόψεις για την αποβλεπτικότητα, όπως αυτές αποτυπώνονται αργότερα στις *Λογικές Έρευνες* (πρβλ., π.χ., Hua XIX, 377-440/Fin II, 94-127).

³⁸Για την αναγνώριση από τον Husserl της συμβολής του Brentano σε σχέση με την καρτεσιανή παράδοση για την υποκειμενικότητα και τον ρόλο της, βλ. D. J. BACHYRCZ: *The epistemological Foundation of Transcendental Phenomenology: Husserl and the Problem of Knowledge*. Διδακτορική διατριβή, Washington, School of Arts and Sciences of Georgetown University, 2009, σ. 66-69.

αναγκαιότητα των εννοιών και των νόμων που διαπερνούν τις επιστήμες εν γένει, ανεξάρτητα από την ιδιαιτερότητα του πεδίου της καθεμιάς.

Οι *Λογικές Έρευνες* αποτυπώνουν σε μεγάλο βαθμό αυτό το εγχείρημα του Husserl να υπερβεί το δίλημμα μεταξύ της εμπειρικής συνείδησης και της λογικής ως φορμαλιστικής επιστήμης, ώστε να είναι δυνατή η συναγωγή έγκυρης και αντικειμενικής γνώσης³⁹, της γνώσης δηλαδή των πραγμάτων και του κόσμου, όπως αυτά είναι καθεαυτά. Δεν θα ήταν, επομένως, υπερβολή να πούμε ότι το κεντρικό του ερώτημα στις *Λογικές Έρευνες* είναι το πώς η εμπειρία, η οποία αποτελεί, κατά γενική ομολογία, το τεκμήριο των φυσικών επιστημών, μπορεί να υπερβεί τον υποκειμενικό της χαρακτήρα και να μεταβεί στην αντικειμενικότητα⁴⁰. Αυτό το αίτημα του Husserl για αντικειμενικότητα στη γνώση διαμορφώνει τον πυρήνα του επιστημολογικού του ερωτήματος⁴¹ στις *Λογικές Έρευνες*.

Όπως είναι ήδη φανερό από τα παραπάνω, ο Husserl φιλοδοξεί, μέσω αυτής της νέας σύλληψης της λογικής και της σχέσης της τελευταίας με την επιστήμη, να υπερβεί τον σκόπελο μεταξύ της υποκειμενικότητας της γνώσης, η οποία παραμένει εξαρτημένη από το υποκείμενο, και της αντικειμενικότητας και καθολικότητας των νόμων της λογικής. Προκειμένου, λοιπόν, να πετύχει τον στόχο του όσον αφορά την αντικειμενικότητα στη γνώση, ο Husserl στρέφεται προς τη μελέτη της σχέσης μεταξύ των αποβλεπτικών ενεργημάτων της συνείδησης και των αντικειμένων τους, τα οποία, όπως θα δούμε αμέσως, θεωρούνται από τον φιλόσοφο ανεξάρτητα και πέρα από την συνείδηση⁴².

³⁹Όπως σχολιάζει ο Robert Sokolowski «ο κύριος σκοπός που έχει [ο Husserl] είναι να θεμελιώσει τη φιλοσοφία ως τη ριζική αποσαφήνιση της γνώσης» (R. Sokolowski, *The Formation of Husserl's Concept of Constitution*. The Hague, Martinus Nijhoff, 1964, σ. 116). Στην ίδια γραμμή ο William McKenna υποστηρίζει ότι, παρά τις όποιες διαφορές που παρουσιάζουν μεταξύ τους οι εισαγωγές του Husserl στη φαινομενολογία, υπάρχει «ένα πρόβλημα, το οποίο αναδύεται σε όλες τους, δηλαδή το πρόβλημα της γνώσης του κόσμου» (W. McKenna: *Husserl's "Introductions to Phenomenology": Interpretation and Critique*. The Hague, Martinus Nijhoff, 1982, σ. 18).

⁴⁰Όπως αναφέρει ο ίδιος ο φιλόσοφος: «Έτσι είδα τον εαυτό μου να ωθείται όλο και περισσότερο σε γενικούς κριτικούς στοχασμούς για την ουσία της λογικής και ιδίως για τη σχέση μεταξύ της υποκειμενικότητας του γνωρίζειν και της αντικειμενικότητας του γνωστικού περιεχομένου» (Hua XVIII, 7/Fin I, 2).

⁴¹Στα *Προλεγόμενα* ο Husserl δηλώνει ότι το ερώτημα για τη θεμελίωση της λογικής «στην ουσία επικαλύπτεται, αν και όχι συνολικά, τουλάχιστον ως προς ένα βασικό μέρος του, με το θεμελιώδες ερώτημα της γνωσιοθεωρίας, αναφερόμενο στην αντικειμενικότητα της γνώσης» (Hua XVIII, 23/Fin I, 14). Για τον ρόλο του γνωσιοθεωρητικού ερωτήματος στη συγκρότηση της χουσελιανής φιλοσοφίας κατά την πρώιμη περίοδό της, βλ. D. WILLARD: *Logic and the Objectivity of Knowledge. A Study in Husserl's Early Writings*. Athens Ohio, Ohio University Press, 1984.

⁴²Όπως αναφέρθηκε ήδη, ο Husserl απορρίπτει τον ψυχολογισμό του δασκάλου του Brentano, επειδή αυτός υπονομεύει την εγκυρότητα της λογικής και των νόμων της, αφήνοντας έτσι ανοιχτό το πεδίο για τον σκεπτικισμό και τον σχετικισμό (βλ. Hua XVIII, 118-142/Fin I, 75-100). Αυτή η ρήξη αναγκάζει τον Husserl να στραφεί πέρα από την εμπειρία και τις γενικεύσεις της, προκειμένου να αναζητήσει δεσμευτικούς για όλες τις

Όμως, για να κατανοήσουμε καλύτερα τη σημασία του εγχειρήματος του Husserl και να εκτιμήσουμε, στη συνέχεια, τον απόηχο που είχαν οι απόψεις του στην ψηφιακή αναπαράσταση της γνώσης θα πρέπει να δούμε πιο συγκεκριμένα ποια είναι η σημασία και ο ρόλος που αποδίδει ο Husserl των *Λογικών Έρευνών* στο αντικείμενο καθεαυτό ως το κατεξοχήν αντικείμενο των επιστημών.

Όπως αναφέρθηκε ήδη, ο Husserl αφιερώνει μεγάλο μέρος από την πέμπτη Λογική Έρευνα για να ανασκευάσει τη σύλληψη του αντικειμένου ως μέρους του ενεργήματος της συνείδησης, την άποψη δηλαδή που επικρατούσε στον κύκλο του δασκάλου του Brentano⁴³, η οποία καθιστούσε το αντικείμενο εξαρτημένο από το ενέργημα της συνείδησης⁴⁴. Αντίθετα, ο Husserl θέλει να αποφύγει τη διάκριση σε αντικείμενο εντός της συνείδησης και αντικείμενο εκτός αυτής – μια διάκριση που, κατά την άποψή του, οδήγησε συχνά τη φιλοσοφία σε λάθος μονοπάτια⁴⁵ – , και υποστηρίζει ότι αν «υφίσταται το αποβλεπτικό αντικείμενο, τότε δεν υφίσταται μόνο η απόβλεψη, το εννοείν, αλλά και το εννοούμενο» (Hua XIX, 439/Fin II, 127). Αντίθετα από τον δάσκαλό του, ο Husserl θεωρεί ότι τα αντικείμενα της εμπειρίας μας δεν ανάγονται απλώς στα

επιστήμες νόμους. Αυτό εγείρει αναπόφευκτα το ερώτημα για την υπερβατικότητα – ερώτημα, το οποίο ο Husserl επιθυμεί ωστόσο να αντιμετωπίσει, όπως αναφέρθηκε, ως προς την επιστημολογική και όχι τη μεταφυσική του διάσταση (πρβλ. Hua IX, 24-29/Fin I, 177-179).

⁴³Πρβλ. D. MORAN: «Husserl's Critique of Brentano in the *Logical Investigations*», *Manuscripto* XXIII/2 (2000), σ. 163-205. Ο Dermot Moran επικεντρώνει την έρευνά του στην πέμπτη Λογική Έρευνα και στην προσπάθεια του Husserl να υπερβεί «τις ανεπάρκειες της υφιστάμενης 'περιγραφικής ψυχολογίας'» (ό.π., σ. 165), ενώ αναδεικνύει τα στοιχεία μιας νέας σύλληψης της φαινομενολογίας της συνείδησης από τον Husserl. Επίσης, για τη σχέση του Husserl με τον Brentano αναφορικά με την έννοια της αποβλεπτικότητας και του αντικειμένου της συνείδησης, βλ. B. SMITH: «Husserl's Theory of Meaning and Reference». Στο: *Mind, Meaning and Mathematics*, επιμ. L. Haaparanta, Dordrecht, Kluwer Academic Publishers, 1994, σ. 163-183, ιδίως σ. 163-168· Φ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ: «Θεμέλια της φαινομενολογίας: Η κριτική του Χούσερλ στη θεωρία του Μπρεντάνο περί αποβλεπτικότητας». *Δευκαλίων* 30/1-2 (2013), σ. 62-106.

⁴⁴Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Brentano στο *Η Ψυχολογία από εμπειρική σκοπιά*, «κάθε νοητικό φαινόμενο χαρακτηρίζεται από αυτό που οι σχολαστικοί του Μεσαίωνα αποκαλούσαν την αποβλεπτική (ή νοητική) μη ύπαρξη ενός αντικειμένου και αυτό που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε, αν και όχι χωρίς κάποια αμφισημία, αναφορά σε ένα περιεχόμενο, κατεύθυνση προς ένα αντικείμενο (το οποίο δεν θα πρέπει να κατανοήσουμε εδώ ως αναφερόμενο σε ένα πράγμα), ή εμμενή αντικειμενικότητα. Κάθε νοητικό φαινόμενο περιλαμβάνει μέσα του κάτι ως αντικείμενο, παρ' όλο που αυτό δεν το κάνουν όλα με τον ίδιο τρόπο. Στην παράσταση κάτι παρίσταται, στην κρίση κάτι καταφάσκειται ή απορρίπτεται, στην αγάπη αγαπιέται, στο μίσος μισείται, στην επιθυμία επιθυμείται κ.ο.κ.» (F. BRENTANO: *Psychology from an Empirical Standpoint*, μτφ. L. L. McAlister, A. C. Rancurello, D. B. Terrell, New York, Humanities Press, 1974, σ. 88).

⁴⁵Αναφερόμενος στο ερώτημα για το αν το αντικείμενο της αναφοράς υπάρχει όντως ή είναι εμμενές στην αποβλεπτικότητα, ο Husserl αναφέρει: «Όμως αρκετά γι' αυτά τα αυτονόητα που τόσο πολύ παρερμηνεύονται ακόμα στις μέρες μας από όχι λίγους ερευνητές» (Hua XIX, 440/Fin II, 127).

γνωστικά ενεργήματα της συνείδησης, αλλά την υπερβαίνουν και συνιστούν έτσι το «υπερβατικό στοιχείο» στη διαδικασία της γνώσης. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά, διαλύοντας κάθε αμφιβολία σχετικά με την υπερβατικότητα του αντικειμένου έναντι της συνείδησης, «τα αντικείμενα που μας γίνονται ‘συνειδητά’ δεν είναι απλώς εδώ μέσα στη συνείδηση όπως [θα ήταν] σε ένα κουτί, έτσι ώστε να μπορούμε απλώς να τα βρούμε μέσα σε αυτήν και να τα αδράξουμε» (Hua XIX, 169/Fin I, 276). Με ποια έννοια όμως υπάρχει το αντικείμενο της αναφοράς ως υπερβατικό για τη συνείδηση;

Όπως επισημάνθηκε ήδη, ο Husserl ενδιαφέρεται να θεμελιώσει μια έννοια λογικής ως επιστήμης των επιστημών, ως επιστήμης δηλαδή που μπορεί να εκφράσει την επιστημονική αλήθεια ως γνώση του αντικειμένου ως τέτοιου, χωρίς ταυτόχρονα να αποκοπεί από τα υποκειμενικά ενεργήματα, μέσω των οποίων αυτό συλλαμβάνεται. Καθοριστικό ρόλο σε αυτήν τη θεώρηση αποδίδεται από τον Husserl στην αντίληψη (*Wahrnehmung*)· ρόλο, ο οποίος συνεπάγεται μια διευρυμένη έννοια εμπειρίας, που επιτρέπει την αυτονόμηση του αντικειμένου της συνείδησης. Στη συνέχεια θα προσπαθήσουμε να αποσαφηνίσουμε –όσο αυτό είναι δυνατό στο πλαίσιο αυτού του άρθρου– κάποια κεντρικά σημεία σε σχέση με τον τρόπο που ο φιλόσοφος ερμηνεύει την αντίληψη.

4. Η ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΣΤΙΣ ΛΟΓΙΚΕΣ ΈΡΕΥΝΕΣ

Το ζήτημα της αντίληψης στον Husserl είναι κομβικής σημασίας, όχι μόνο για να μπορέσουμε να κατανοήσουμε τον ρόλο του αντικειμένου στο πλαίσιο της χουσερλιανής φιλοσοφίας, αλλά και για να παρακολουθήσουμε την ανάπτυξη διαφορετικών ερμηνευτικών γραμμών (βλ. παρακάτω, ενότητα 5) αναφορικά με τις γενικότερες απόψεις του Husserl, όπως τις διαμορφώνει στις *Λογικές Έρευνες*. Κατά την ανάλυση της χουσερλιανής έννοιας της αντίληψης οι ερμηνευτές έρχονται συχνά αντιμέτωποι με σκοτεινά ή δυσνόητα σημεία, τα οποία δυσχεραίνουν την κατανόηση. Στο πλαίσιο αυτού του άρθρου θα αρκεστώ σε κάποιες παρατηρήσεις, στις οποίες συγκλίνει η πλειοψηφία των μελετητών και οι οποίες θα μας βοηθήσουν να φωτίσουμε τα ζητήματα που μας απασχολούν εδώ.

Όπως σημειώνει ο ίδιος ο Husserl στο πρώτο κεφάλαιο της έκτης *Λογικής Έρευνας*, η αντίληψη δεν παίζει κανένα ρόλο στη διαδικασία συγκρότησης του νοήματος, αλλά πραγματοποιεί μόνο μια δυνατότητα:

Η αντίληψη πραγματοποιεί λοιπόν τη δυνατότητα για την εκδίπλωση του αυτό-εννοείν με την προσδιορισμένη αναφορά του στο αντικείμενο, π.χ. σε αυτό το χαρτί μπροστά στα μάτια μου· αλλά δεν συγκροτεί, έτσι μας φαίνεται, η ίδια τη σημασία. (Hua XIX, 554/Fin II, 198).

Για τον Husserl η αντίληψη είναι, λοιπόν, μια πράξη καθορισμού/ προσδιορισμού του νοήματος, αλλά όχι μια πράξη συγκρότησής του. Ανάλογη

είναι και η προσέγγισή του σχετικά με την εμπειρία, η οποία στο χουσερλιανό πλαίσιο καθορίζεται από το υποκείμενο μόνο στον βαθμό που εκείνο έχει μια συγκεκριμένη «βλέψη», μια συγκεκριμένη προοπτική, υπό την οποία προσεγγίζει το αντικείμενο⁴⁶. Στην εμπειρία το περιεχόμενο, ως το αντικείμενο που έχει αρθεί στη συνείδηση, δεν είναι εξαρτημένο από το υποκείμενο και την ειδικότερη κάθε φορά προοπτική του· δεν αποτελεί γνώση ενός εσωτερικού στη συνείδηση αντικειμένου, αλλά έχει προκύψει μέσω ενός σύνθετου ενεργήματος, το οποίο έχει ως αναφορά του κάτι που δίδεται πέραν της συνείδησης και των εμπειριών της.

Με δεδομένη αυτήν τη θεώρηση του Husserl για την αντίληψη και την εμπειρική γνώση, θα λέγαμε ότι ένα από τα κεντρικά του ερωτήματα στις Λογικές Έρευνες είναι το σχετικό με τη δυνατότητα του υποκειμένου να υπερβεί τη ροή των επιμέρους προοπτικών και εμπειριών του και να κατακτήσει τη γνώση της αντικειμενικότητας καθεαυτήν, ως καθολικότητας που μπορεί να εγγυηθεί την αλήθεια των περιεχομένων της συνείδησης⁴⁷. Πώς όμως είναι δυνατή η κατάκτηση αυτής της γνώσης όταν στην αντίληψη πραγματοποιείται μόνο μία δυνατότητα του νοήματος; Όταν, με άλλα λόγια, η συνείδηση προσεγγίζει το αντικείμενο στην εμπειρία πάντα υπό μία συγκεκριμένη προοπτική και βλέψη, ώστε να είναι αδύνατη η αντίληψη του αντικειμένου στην ολότητά του; Αναφερόμενος σε αυτό το θέμα ο Husserl σχολιάζει ότι

σε όλες τις περιπτώσεις της «εξωτερικής» αντίληψης ...
[τ]ο αντικείμενο ... δεν είναι πλήρως και εν όλω δεδομένο
ως αυτό που είναι το ίδιο. Εμφανίζεται μόνο «από την
μπροστινή πλευρά», μόνο «προοπτικιστικά συντεταγμένο
και σχιασμένο» (Hua XIX, 589/Fin II, 220).

Το αντικείμενο ως ολότητα δεν μπορεί, επομένως, να ταυτιστεί με την επιμέρους προοπτική της πρόσληψής του από τη συνείδηση, παρόλο που αυτή μπορεί να αποτελεί μέρος του. Το αντικείμενο καθεαυτό είναι μια καθολικότητα που διαφεύγει, ως καθολικότητα, της επιμέρους εμπειρίας. Είναι το ανεξάρτητο από την συνείδηση αντικείμενο, το οποίο συγχρόνως, στον βαθμό που η αντίληψη είναι υλοποίηση μιας από τις δυνατότητές του, καθορίζει τον τρόπο που γίνεται αντιληπτό⁴⁸.

⁴⁶Μπορούμε για παράδειγμα να έχουμε διαφορετικές αντιλήψεις του ίδιου αντικειμένου, ανάλογα με το πόσο κοντά ή μακριά βρισκόμαστε από αυτό, ανάλογα με τον περιβάλλοντα χώρο του, την οπτική γωνία που το κοιτάμε ή, πάλι, τις όψεις του αντικειμένου που μας ενδιαφέρουν (π.χ., αλλιώς προσεγγίζει ο βιολόγος τον σκορπιό και αλλιώς ο αγρότης).

⁴⁷Όπως αναφέρει ο Husserl, αυτό που μας ενδιαφέρει είναι το «τι σημαίνει ότι το αντικείμενο είναι 'καθεαυτό' και 'δεδομένο' στη γνώση ... το τι σημαίνει η γνωρίζουσα *adaequatio rei et intellectus* στις διάφορες περιπτώσεις» (Hua XIX, 13/Fin I, 169). Με το θέμα αυτό όμως θα ασχοληθούμε πιο λεπτομερειακά παρακάτω, στην πέμπτη ενότητα για την ρεαλιστική προσέγγιση.

⁴⁸Στις Λογικές Έρευνες ο Husserl δεν έχει ακόμα αναπτύξει τις απόψεις που θα τον οδηγήσουν στη συνέχεια στη λεγόμενη «υπερβατολογική στροφή» και την υιοθέτηση της άποψης περί του απριοριστού χαρακτήρα της γνώσης, η οποία καθιστά το αντικείμενο

Βρισκόμαστε λοιπόν μπροστά σε έναν γρίφο εφόσον, σύμφωνα με τον Husserl, η αντικειμενικότητα στη γνώση είναι εφικτή και θεμελιώνεται στο αντικείμενο ως ανεξάρτητο από τον νου και τα ενεργήματά του, αλλά το αντικείμενο, προς το οποίο κατευθύνεται η εμπειρική συνείδηση, παραμένει ανολοκλήρωτο και καθορισμένο από την προοπτική της, καθιστώντας έτσι την αντικειμενικότητα στη γνώση μια χίμαιρα. Η «λύση του γρίφου» βρίσκεται, κατά τη γνώμη μου, στο τι είναι τελικά αυτό που προσλαμβάνει η συνείδηση στην άμεση επαφή της με το αντικείμενο.

Μελετώντας το παράδειγμα του μελανοδοχείου, στην έκτη *Λογική Έρευνα* (βλ. Hua XIX, 558-559/Fin II, 201), ο Husserl υποστηρίζει ότι αυτό που αντιλαμβανόμαστε άμεσα όταν έχουμε οπτική επαφή με ένα αντικείμενο είναι μια ακολουθία από αισθητηριακά δεδομένα, τα οποία τα προσλαμβάνουμε μέσω των αισθητηριακών οργάνων μας, χωρίς τη μεσολάβηση της αποβλεπτικότητας. Με αυτήν την έννοια, τα αισθητηριακά δεδομένα δεν δίδονται στην αντίληψη, όπως θεωρείται ότι γίνεται από την πλειονότητα των θεωριών που χρησιμοποιούν τον όρο αυτό⁴⁹, αλλά είναι βιωμένες εμπειρίες της συνείδησης και, με αυτήν την έννοια, είναι τα εμμενή περιεχόμενά της⁵⁰.

Εφόσον λοιπόν τα αισθητηριακά δεδομένα είναι τα εμμενή στη συνείδηση περιεχόμενά της, δεν μπορούν να θεωρηθούν ως διακριτά και ανεξάρτητα από αυτήν αντικείμενα. Για τον Husserl, το αντικείμενο είναι το αποτέλεσμα της ερμηνείας-νοηματοδότησης⁵¹ αυτών των αισθητηριακών δεδομένων, τα οποία ενέχει η συνείδηση, με τρόπο ώστε αυτά να αποκτούν μια ενότητα που εκφράζεται ως νόημα. Όπως αναφέρει ο ίδιος ο Husserl στις *Λογικές Έρευνες*, το αντικείμενο που εμφανίζεται στην αντίληψη είναι το αποτέλεσμα της ενοποίησης μιας ακολουθίας από βιωμένα αισθήματα (πρβλ. Hua XIX, 429-431/Fin II, 119-122) και διαμόρφωσής τους από ένα ενέργημα ερμηνείας/κατάληψης των αισθημάτων αυτών. Η ερμηνεία αυτή συνίσταται σε μια πράξη αναγνώρισης, η οποία συμπεριλαμβάνει ενεργήματα κατηγοριοποίησης (πρβλ. Hua XIX, 558-560/Fin II, 201-202), δηλαδή απόδοσης νοήματος.

εξαρτημένο από τη συνείδηση. Για μια κριτική αποτίμηση του εγχειρήματος του Χούσερλ στις *Λογικές Έρευνες* που καθιστά αναγκαία την μετέπειτα υπερβατολογική στροφή, βλ. Γ. ΞΗΡΟΠΑΪΔΗΣ: «Αποβλεπτικότητα και σημασία. Κριτική εισαγωγή σε μιαν αμφισημία των 'Λογικών Ερευνών' του E. Husserl». *Δευκαλίον* 13/1 (1994), σ. 5-36, ιδίως: σ. 13-15.

⁴⁹Για την ιδιαιτερότητα της χρήσης του όρου «αισθητηριακά δεδομένα» από τον Husserl σε σύγκριση με άλλες θεωρίες, βλ. D. FØLLESDAL: «Brentano and Husserl on Intentional Objects and Perception». Στο: *Husserl, Intentionality and Cognitive Science*, επιμ. H. L. Dreyfus, Cambridge, London, MIT Press, 1982, σ. 31-41, ιδίως σ. 40.

⁵⁰Όπως σχολιάζει ο Herman Philipse, τα αισθητηριακά δεδομένα είναι μη αποβλεπτικές νοητικές εμπειρίες, οι οποίες είναι εμμενείς στην συνείδηση. Βλ. H. PHILIPSE: «Transcendental Idealism». Στο: *The Cambridge Companion to Husserl*, επιμ. B. Smith, D. W. Smith, Cambridge, New York, Cambridge University Press, 2006, σ. 239-322, ιδίως σ. 314. Επίσης πρβλ. Hua XIX, 80/Fin I, 214.

⁵¹Ο Husserl χρησιμοποιεί εναλλακτικά τους όρους «Auffassung», «Interpretation», «Beseelung», για να χαρακτηρίσει την πράξη απόδοσης ενότητας και νοηματοδότησης σε μια σειρά από αισθήματα που αποκτούμε μέσω των αισθητηριακών μας οργάνων.

Η ερμηνεία που επιτελείται από τη συνείδηση έχει επομένως αντικειμενοποιητική λειτουργία, συγκροτεί δηλαδή το αντικείμενο ως υπερβατικό σε σχέση με τη συνείδηση και τα ενεργήματά της. Με ποιον τρόπο όμως επιτελείται το «πέρασμα» από το αντικείμενο της αντίληψης, το οποίο ερμηνεύεται από τη συνείδηση βάσει συγκεκριμένων κάθε φορά επόψεων, πλευρών και οπτικών της, στο αντικείμενο ως ολότητα; Πώς είναι δυνατή η σύλληψη του αντικειμένου ως ολότητας, όταν σε αυτό αποδίδεται ενότητα υπό μια συγκεκριμένη προοπτική κάθε φορά, ενώ παραβλέπονται άλλες πλευρές και οπτικές, υπό τις οποίες θα μπορούσε το ίδιο πράγμα να αναγνωρισθεί ως κάτι άλλο;

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, στην αντίληψη το αντικείμενο «εμφανίζεται μόνο ‘από την μπροστινή πλευρά’, μόνο ‘προοπτικιστικά συντεταγμένο και σχιασμένο’» (Hua XIX, 589/Fin II, 220). Επομένως, στην αντίληψη το αντικείμενο ερμηνεύεται από τη συνείδηση βάσει συγκεκριμένων κάθε φορά επόψεων, πλευρών και οπτικών, οι οποίες το ενοποιούν με έναν ορισμένο τρόπο, παραβλέποντας άλλες διαστάσεις του. Αυτή η μορφή απόδοσης ενότητας σε μια σειρά από αισθητηριακά βιώματα ή αισθήματα, ώστε να προκύψει το αντικείμενο της εμπειρίας, είναι η ερμηνεία που επιτελείται στην αντίληψη και η οποία κάθε φορά παραβλέπει άλλες δέσμες ενότητας που θα μπορούσαν να δώσουν διαφορετική ερμηνεία στο αντικείμενο⁵². Διανοίγεται επομένως η δυνατότητα να υπάρχουν πολλές και διαφορετικές αντιλήψεις του ίδιου πράγματος⁵³.

Ωστόσο, όπως σημειώνει ο ίδιος ο Husserl, «θα πρέπει να προσέξουμε, ότι το αντικείμενο, έτσι όπως είναι καθεαυτό ... δεν είναι εντελώς διαφορετικό, από εκείνο που πραγματοποιεί, έστω και ατελώς, η αντίληψη. Αυτό έγκειται τρόπον τινά στο νόημα της ίδιας της αντίληψης, να είναι αυτοεμφάνιση του αντικειμένου» (Hua XIX, 589/Fin II, 221). Με αυτόν τον τρόπο, ο Husserl θέτει μια σχέση ανάμεσα στο αντικείμενο της αντίληψης και στο αντικείμενο όπως αυτό είναι καθεαυτό, η οποία δεν επιτρέπει καμία αμφιβολία για το ότι το αντικείμενο καθεαυτό, μέρος του οποίου είναι και το αντικείμενο στην αντίληψη, είναι υπερβατικό προς τη συνείδηση.

⁵²Όπως επισημαίνει κάπως προκλητικά ο Husserl, προκειμένου να τονίσει τον πολυπρισματικό τρόπο προσδιορισμού των αντικειμένων στην αντίληψη: «Αν η αντίληψη ήταν παντού αυτό το οποίο αξιώνει, πραγματική και αυθεντική αυτοπαρουσίαση του αντικειμένου, τότε, αφού η ιδιάζουσα ουσία της εξαντλείται σε αυτήν την αυτοπαρουσίαση, για κάθε αντικείμενο θα υπήρχε μόνο μια μοναδική αντίληψη» (Hua XIX, 589/Fin II, 221).

⁵³Βλ. Hua XIX, 588-592/Fin II, 220-222. Ο Γιώργος Ξηροπαϊδης αναδεικνύει αυτήν τη διάσταση της χουσερλιανής διάκρισης του περιεχομένου «ενός ενεργήματος από το αντικείμενό του» (Ξηροπαϊδης: «Αποβλεπτικότητα και σημασία», σ. 10), παραλληλίζοντας την με τη διάκριση του Frege ανάμεσα στο νόημα και «τις νοητικές εικόνες και τις νοητικές παραστάσεις» (Ξηροπαϊδης: «Αποβλεπτικότητα και σημασία», σ. 10). Όπως σχολιάζει, «ο Husserl θεωρεί λοιπόν αναγκαίο να διακρίνει το περιεχόμενο ενός ενεργήματος από το αντικείμενό του επισημαίνοντας ότι διαφορετικά ενεργήματα μπορούν να κατευθύνονται προς το ίδιο αντικείμενο, μολονότι διαφέρουν μεταξύ τους ως προς το περιεχόμενο» (Ξηροπαϊδης: «Αποβλεπτικότητα και σημασία», σ. 10).

Υπάρχει όμως και κάτι άλλο που μπορούμε να συμπεράνουμε από την παραπάνω δήλωση του Husserl: το αντικείμενο καθεαυτό έχει ρυθμιστικό ρόλο σε σχέση με το αντικείμενο της αντίληψης ή, αλλιώς, το αντικείμενο στην αντίληψη δεν μπορεί να είναι απείρως μη προσδιορισίμο, αλλά υλοποιεί μια από τις δυνατότητες που επιτρέπει το αντικείμενο καθεαυτό. Η αντίληψη εμπεριέχει, με άλλα λόγια, μη προσδιορισίμες δυνατότητες ενοποίησης των αισθημάτων μας, ώστε να προκύψει το αντικείμενο, δηλαδή δυνατότητες σύλληψής του μέσα από συγκεκριμένες προοπτικές. Όμως, αυτές οι δυνατές ερμηνείες του δεν είναι άπειρα μη προσδιορισίμες. Με χουσερλιανούς όρους, αυτή η σχέση θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως η σχέση ανάμεσα στο αντικείμενο ως ανολοκλήρωτο και στο ολοκληρωμένο αντικείμενο.

Στο πλαίσιο αυτού του άρθρου είναι αδύνατο να εισέλθουμε στη συζήτηση σχετικά με το τι είναι και πώς συγκροτείται το αντιληπτό ως ανεξάρτητο από τη συνείδηση αντικείμενο⁵⁴. Αυτό που μας ενδιαφέρει εδώ είναι ότι εγκαθιδρύεται μια σχέση ανάμεσα στο αντικείμενο της αντίληψης και στο αντικείμενο ως ολοκληρωμένο⁵⁵, σύμφωνα με την οποία το τελευταίο υπερβαίνει τα μερικά και ανολοκλήρωτα περιεχόμενα της εμπειρικής συνείδησης, χωρίς όμως να θεωρείται ασύμβατο προς αυτά. Η σχέση αυτή μεταξύ του ανολοκλήρωτου χαρακτήρα του αντικειμένου της εμπειρίας και της ολοκλήρωσής του σε κάτι που το υπερβαίνει συγκροτεί μια σύνθετη δομή ολότητας. Η ολότητα αποτελεί σύνθεση των μερών ως στιγμών της ολότητας αυτής⁵⁶, η οποία τα υπερβαίνει, συνιστώντας με αυτόν τον τρόπο το υπερβατικό στοιχείο στην εμπειρία⁵⁷. Αυτή η σύνθετη ολότητα δικαιολογεί και θεμελιώνει, σύμφωνα με τον Husserl, την αντικειμενικότητα στη γνώση. Από την άλλη πλευρά, τα μέρη της ολότητας αυτής, δηλαδή οι διαφορετικές προοπτικές υπό τις οποίες αποδίδεται ενότητα στα αισθητηριακά δεδομένα, είναι εξαρτημένα και καθορισμένα από την ολότητα, στην οποία ανήκουν και βάσει

⁵⁴Για μια σύντομη κριτική αντιπαράθεση με της ερμηνευτικές προσεγγίσεις που έχουν διατυπωθεί σε σχέση με αυτό το θέμα αυτό, βλ. Φ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Π. ΘΕΟΔΩΡΟΥ: *Εισαγωγή στη φαινομενολογία του Έντμουντ Χούσερλ. Γένεση και σημασία των Λογικών Έρευνών ως θεωρίας της επιστήμης: Αποβλεπτικότητα, κατηγοριακή εποπτεία, a priori*. Αθήνα, Νήσος, 2018, σ. 174-179.

⁵⁵Οφείλουμε εδώ να υπενθυμίσουμε ότι δεν πρόκειται για μεταφυσική σχέση, αλλά θα πρέπει να την κατανοήσουμε γνωσιοθεωρητικά, δηλαδή ως σχέση που υπερβαίνει τα αισθήματα και μπορεί να διασφαλίσει την αντιστοιχία γνώσης και αλήθειας.

⁵⁶Βλ. B. SMITH, K. MULLIGAN: «Husserl's Third Logical Investigation: The Formal Ontology of the Part-Whole Relation». Στο: *Parts and Moments. Studies in Logic and Formal Ontology*, επιμ. B. Smith, K. Mulligan, Munich, Philosophia Verlag, 1992, σ. 35-45.

⁵⁷Όπως επισημαίνουν οι Βασιλείου και Θεοδώρου, αναφερόμενοι στη διαφορά μεταξύ της προσέγγισης του Brentano και εκείνης του Husserl στις *Λογικές Έρευνες*: «Το ριζικά διαφορετικό στοιχείο ... είναι ότι εδώ ο αποβλεπτικά 'συγκροτούμενος' κόσμος είναι πλέον μια υπερβατικά –σε σχέση με την εμμένεια του βιωματικού ρου– εμφανιζόμενη εμπειρική πραγματικότητα». ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, ΘΕΟΔΩΡΟΥ: *Εισαγωγή στη Φαινομενολογία του Έντμουντ Χούσερλ*, σ. 159.

της οποίας μπορούν να ερμηνευτούν, αποτελώντας πραγματώσεις της⁵⁸. Όπως αναφέρει ο ίδιος ο Husserl: «Κάθε αντικείμενο είναι πραγματικό ή δυνατό μέρος, αυτό σημαίνει ότι υπάρχουν πραγματικές ή δυνατές ολότητες, που το περιλαμβάνουν» (Hua XIX, 229/Fin II, 4).

Μιλώντας για την φαινομενολογία των σταδίων της γνώσης στην έκτη *Λογική Έρευνα*, ο Husserl σχολιάζει ότι «στην ολοκλήρωση βιώνουμε τρόπον τινά ένα αυτό είναι αυτό το ίδιο» (Hua 19, 597/Fin II, 227). Με αυτή την έννοια, το αντικείμενο ως ολοκληρωμένο, ως «ένα καθεαυτό πράγμα», είναι ανεξάρτητο από τη συνείδηση και δεν μπορεί να αναχθεί στο αντιληπτό ως το εκάστοτε επιμέρους αντικείμενο της εμπειρίας της συνείδησης. Παίζει όμως καθοριστικό ρόλο για τη συγκρότηση του τελευταίου, εφόσον το αντιληπτό στην εμπειρία αντικείμενο υλοποιεί μια από τις δυνατότητες του αντικειμένου ως ολότητας. Με αυτή την έννοια ο κόσμος που αντιλαμβάνεται το υποκείμενο, ο κόσμος που μας εμφανίζεται στην αντίληψη, δεν βρίσκεται σε διάσταση με τον κόσμο καθεαυτόν, παρά υλοποιεί μια από τις δυνατότητές του.

Από την άλλη πλευρά, το πράγμα καθεαυτό φαίνεται να τίθεται ή θα πρέπει να κατανοηθεί ως ένα «ιδεατό όριο», όπου επιτελείται η ολοκλήρωση μέσω μιας «κλιμακούμενης σειράς», η οποία «το πραγματώνει ήδη στο έσχατο μέλος της», θέτοντας έτσι «έναν αξεπέραστο στόχο κάθε κλιμάκωσης: τον στόχο της απόλυτης γνώσης, της αντίστοιχης αυτοπαρουσίασης του γνωστικού αντικειμένου» (Hua, XIX, 598/Fin II, 227). Επομένως, το πράγμα καθεαυτό τίθεται ως το απόλυτο όριο στη γνώση, όπου το αντικείμενο και η γνώση του ως εμφάνιση συμπίπτουν· με αυτή την έννοια αποτελεί μια ιδεατή και σύνθετη ολότητα⁵⁹, η οποία δεν μπορεί να αναχθεί στη γενικότητα των ενικών παραστάσεων (νομιναλισμός), ούτε είναι δυνατόν να αναπαρασταθεί στην εμπειρία. Πρόκειται επομένως για εκείνη την καθολικότητα, που παραμένει συνδεδεμένη με τις εμφανίσεις της ή, αλλιώς, που αποτελεί ολότητα ακριβώς επειδή είναι η σύνθεση του αντικειμένου και της φανέρωσής του⁶⁰. Αν πράγματι έτσι

⁵⁸Παρόμοια είναι η προσέγγιση του Dallas Willard, ο οποίος αναδεικνύει το ζήτημα της αντικειμενικότητας στη γνώση μέσω της εξέτασης των σχέσεων μέρους-όλον. Βλ. D. WILLARD: «Wholes, Parts and the Objectivity of Knowledge». Στο: *Parts and Moments. Studies in Logic and Formal Ontology*, επιμ. B. Smith, Munich, Vienna: Philosophia Verlag, 1982, σ. 379-400, ιδίως: σ. 387-397.

⁵⁹Με αυτή την έννοια είμαι απολύτως σύμφωνη με την άποψη του Willard ότι στον Husserl «η γνώση πρέπει να αντιμετωπίζεται ως ένα τμήμα του όντος, εάν πρόκειται να εξηγηθούν τα αντικειμενικά χαρακτηριστικά της» (WILLARD: «Wholes, Parts and the Objectivity of Knowledge», σ. 397).

⁶⁰Όπως παρατηρεί ο Roman Ingarden, «ο Husserl τονίζει ότι χρησιμοποιεί τις λέξεις 'αντικείμενο', 'πράγμα' με τόσο ευρύ νόημα ώστε και οι δύο σημαίνουν κάτι πραγματικό και κάτι ιδεατό, δηλαδή και οι δύο σημαίνουν ένα πράγμα (Ding) ή μια διαδικασία και ένα ορισμένο είδος ή μαθηματική σχέση ή ον ως αυτό που οφείλει να είναι» (R. INGARDEN: *On the Motives which Led Husserl to Transcendental Idealism*, μτφρ. A. Hannibalsson. Χάγη, Martinus Nijhoff, 1975, σ. 6). Επομένως, ο Husserl αντιλαμβάνεται το πράγμα ως σύνθεση μεταξύ πραγματικού και ιδεατού, ατομικού και καθολικού.

έχουν τα πράγματα, εκείνες οι ερμηνείες που τείνουν να υποστασιοποιήσουν την καθολικότητα στον Husserl, αποδίδοντας ένα είδος πλατωνισμού⁶¹ στον τρόπο που την αντιλαμβάνεται ο φιλόσοφος, υποτιμούν τον ρόλο της εμπειρίας ως της φανέρωσης αυτής της καθολικότητας.

Σύμφωνα με την παραπάνω ανάλυση, χωρίς να καταλήγει στα συμπεράσματα των εμπειριστών προκατόχων του⁶², ο Husserl διαθέτει μια αναβαθμισμένη έννοια εμπειρίας ως εμφάνισης –έστω και με ημιτελή τρόπο– του πράγματος καθεαυτό, της καθολικότητας ως νοήματος, το οποίο όμως δεν ανήκει σε έναν άλλο κόσμο από εκείνον της ίδιας της εμπειρίας. Είναι η καθολικότητα που ενοποιεί την εμπειρία και, με αυτή την έννοια, την ενέχει υπερβαίνοντας τον μερικό χαρακτήρα της στην ολότητα της σύνθεσής της με τη γνώση.

Υπέρ αυτής της ερμηνείας συνηγορεί και όλη η προσπάθεια του Husserl να εισαγάγει μια νέα ερμηνεία της λογικής ως επιστήμης των επιστημών, δηλαδή ως επιστήμης που δεν περιορίζεται στην τυπική περιγραφή κρίσεων και νόμων, αλλά εκφράζει το κοινό όλων των επιστημών και των περιεχομένων της, αγκαλιάζοντας τη γνώση στη δύναμη ολότητά της. Αυτή η στενή συσχέτιση του πράγματος καθεαυτό και του κόσμου της εμπειρίας ως της «ανολοκλήρωτης» φανέρωσής του μας παραπέμπει σε έναν ιδιότυπο ρεαλισμό στον Husserl, που δεν επιτρέπει την αυτονόμηση κανενός από τους δύο πόλους: του καθόλου έναντι της ατομικότητας, του είδους έναντι των εξατομικευμένων εμφανίσεών του, της αλήθειας έναντι της εμπειρίας, της αντικειμενικότητας έναντι της υποκειμενικότητας.

Με αυτές τις καταληκτικές παρατηρήσεις θα ήθελα να περάσω στις δύο τελευταίες ενότητες αυτού του άρθρου, όπου θα εξετάσουμε πιο συγκεκριμένα τη ρεαλιστική ερμηνεία των *Λογικών Ερευνών* και τις

⁶¹Η απόδοση ενός είδους πλατωνισμού στον Husserl των *Λογικών Ερευνών* είναι μια από τις κυρίαρχες ερμηνευτικές γραμμές. Ενδεικτικά αναφέρω κάποιους εκπροσώπους αυτής της γραμμής: ο Herman Philipse (PHILIPSE: «Transcendental Idealism») επιχειρεί μια ιδιότυπη σύνδεση ανάμεσα στον πλατωνισμό, τον ιδεαλισμό του Husserl και τον ιδεαλισμό του Berkeley. Ο Daniele De Santis, (D. DE SANTIS: «Notes on Husserl's *Idealismus* in the *Logische Untersuchungen*», *Research in Phenomenology* 46 (2016), σ. 221-256) προσεγγίζει τον πλατωνισμό στον Husserl ως σύλληψη της πλατωνικής σχέσης ανάμεσα στα «δύο είδη τῶν ὄντων» και στα «δύο είδη τῆς διανοίας» (DE SANTIS: «Notes on Husserl's *Idealismus* in the *Logische Untersuchungen*», σ. 250). Ο Burt C. Hopkins (B. C. HOPKINS: *The Philosophy of Husserl*. Durham: Acumen, 2010), προσπαθεί να αναδείξει τη σύνδεση του Husserl με την αρχαία ελληνική φιλοσοφία (Πλάτωνα, Αριστοτέλη), προκειμένου να ανατρέψει τις αναγνώσεις του Husserl από τους Heidegger και Derrida. Ο Alan Kim (A. Kim: «Phenomenological Platonism: Husserl and Plato», Στο: *Brill's Companion to German Platonism*, επιμ. A. Kim, Leiden, Brill Publishing, 2019, σ. 271-298) έχει μια πιο ευρεία ερμηνεία για την σχέση του Πλάτωνα και του Husserl και παραλληλίζει τις ιδέες του Husserl με τα πλατωνικά είδη ως τα αντικείμενα της κατανόησης της ουσίας ενός πράγματος. Μέσα από τον παραλληλισμό ανάμεσα στον μύθο του σπηλαίου στην *Πολιτεία* του Πλάτωνα και στις λογικές δομές και κατηγορίες του Husserl αναδεικνύει την ομοιότητα των προσεγγίσεών τους αναφορικά με τη σχέση αισθητών-νοητών (Kim: «Phenomenological Platonism: Husserl and Plato», σ. 278-280).

⁶²Βλ. την κριτική του Husserl στον νομιναλισμό, στη δεύτερη *Λογική Έρευνα* (Hua XIX, 127-170/Fin, I, 248-274).

συνέπειες που θα μπορούσε να έχει για τα ψηφιακά συστήματα αναπαράστασης της γνώσης.

5. ΡΕΑΛΙΣΤΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΗΣ ΑΝΤΙΑΙΨΗΣ

Η ερμηνεία αυτή έχει την απαρχή της σε σύγχρονους του Husserl μαθητές και υποστηρικτές της φιλοσοφίας του⁶³, οι οποίοι συσπειρώθηκαν γύρω από τον φιλόσοφο και αποτέλεσαν τον λεγόμενο κύκλο του Γκαίτινγκεν. Σε αυτήν την ομάδα ανήκαν οι Johannes Daubert, Alexander Pfänder, Adolf Reinach και Roman Ingarden, οι οποίοι αναγνώρισαν τη στενή σχέση ανάμεσα στα καθόλου και τα αντικείμενα της εμπειρίας στις *Λογικές Έρευνες*, υποστηρίζοντας, σε γενικές γραμμές, ότι για καθετί ατομικό της εμπειρίας θα πρέπει να υπάρχει ένα απριόρι καθόλου που του αντιστοιχεί⁶⁴. Ο Ingarden, ο οποίος υπήρξε ένας από τους πιο θερμούς υποστηρικτές της ρεαλιστικής ερμηνείας των *Λογικών Ερευνών*, αξιολογεί τις παρατηρήσεις του ίδιου του Husserl σχετικά με το ον καθεαυτό, προκειμένου να τονίσει ότι ο Husserl των *Λογικών Ερευνών* μιλά για το ον όπως αυτό είναι καθεαυτό, δηλαδή για το ον που έχει δική του ουσία, ανεξάρτητα από το αν αποτελεί αντικείμενο γνώσης για τη συνείδηση⁶⁵.

Μετά από μια περίοδο μείωσης του ενδιαφέροντος στις αμέσως επόμενες γενιές μελετητών, η ρεαλιστική ερμηνεία επανήλθε ανανεωμένη και αποτελεί μία από τις κεντρικότερες προσεγγίσεις των *Λογικών Ερευνών*, όχι μόνο στον χώρο της φαινομενολογίας, αλλά και στον χώρο της ψηφιακής αναπαράστασης της γνώσης. Υπάρχουν πολλές παραλλαγές της ρεαλιστικής προσέγγισης, στις οποίες δεν είναι δυνατόν να εμβαθύνουμε στο άρθρο αυτό. Θα μπορούσαμε όμως να πούμε ότι, σε γενικές γραμμές, το σημείο εκκίνησης όλων αυτών των ερμηνειών είναι η έμφαση στην ανεξαρτησία του αντικειμένου έναντι της συνείδησης και της εκάστοτε πρόσληψής του από το εμπειρικό υποκείμενο⁶⁶.

⁶³Ο πιο γνωστός κύκλος μελετητών που ακολούθησαν αυτή την κατεύθυνση είναι μαθητές του από την επονομαζόμενη ομάδα του Γκαίτινγκεν, στους οποίους ανήκει ο γνωστός μελετητής του Husserl και υποστηρικτής της ρεαλιστικής ερμηνείας των *Λογικών Ερευνών*, Roman Ingarden. Ρεαλιστική ήταν και η προσέγγιση της ομάδας του Μονάχου, στην οποία ανήκαν οι Johannes Daubert, Alexander Pfänder, Adolf Reinach, οι οποίοι μετακινήθηκαν στο Γκαίτινγκεν προκειμένου να παρακολουθήσουν τον ίδιο τον Husserl που δίδασκε εκεί από το 1901 έως το 1916.

⁶⁴Αντιπροσωπευτική είναι η άποψη του Reinach, ο οποίος απορρίπτει την ψυχολογική-υποκειμενιστική προσέγγιση του απριόρι (βλ. A. REINACH: «Concerning Phenomenology». Στο: *The Phenomenology Reader*, επιμ. D. Moran, T. Mooney, London, New York, Routledge, 2002, σ. 177-196, ιδίως σ. 192), και υποστηρίζει ότι το απριόρι δεν βρίσκεται στη σκέψη, αλλά στο ον (REINACH: «Concerning Phenomenology», σ. 191).

⁶⁵INGARDEN: *On the Motives which Led Husserl to Transcendental Idealism*, σ. 5.

⁶⁶Η ερμηνεία αυτή αφορά στις *Λογικές Έρευνες*, αφού αργότερα ο Husserl στρέφεται προς την υπερβατολογική φιλοσοφία, και αντιστρέφει τη σχέση μεταξύ συνείδησης και κόσμου. Στο εξής ο κόσμος παρουσιάζεται από τον Husserl ως εξαρτημένος από την υπερβατολογική συνείδηση. Για τη σημασία της υπερβατολογικής στροφής στον Husserl,

Έτσι, σύμφωνα με τους Robert Sokolowski και John Drummond⁶⁷, υπάρχει διάκριση ανάμεσα στο αντικείμενο ως τέτοιο, το οποίο είναι υπερβατικό, και το αντικείμενο των ενεργημάτων της συνείδησης. Το νόημα του αντικειμένου της απόβλεψής μας αποτελεί, σύμφωνα με αυτούς του ερμηνευτές, μια πλευρά, μια στιγμή του ίδιου του υπερβατικού αντικειμένου.

Μια άλλη ομάδα μελετητών του Husserl, μεταξύ των οποίων οι Barry Smith, David Woodruff Smith, Dallas Willard και Kevin Mulligan, προσεγγίζουν το ζήτημα του αντικειμένου και των περιεχομένων της συνείδησης στις *Λογικές Έρευνες* βάσει του αριστοτελικού μοντέλου της σχέσης μεταξύ είδους (species) και ατομικών εμφανίσεων του (instances)⁶⁸. Σύμφωνα με αυτούς τους μελετητές, η συμφιλίωση μεταξύ της αντικειμενικότητας στη γνώση και της υποκειμενικότητας, η οποία αποτέλεσε το κίνητρο για τη θεμελίωση μιας νέας έννοιας λογικής από τον Husserl, επιτυγχάνεται μέσω της αναζήτησης συγκεκριμένης ποιότητας ανάμεσα σε διαφορετικά αντικείμενα και γεγονότα της εμπειρίας, στα οποία αποδίδεται κοινή ταυτότητα λόγω της ποιότητας αυτής⁶⁹.

βλ. A. C. S. KEIRBY: «Husserl's Transcendental Turn». *Journal of the British Society for Phenomenology* 28/2 (1997), σ. 204-215.

⁶⁷Βλ. J. DRUMMOND: *Husserlian Intentionality and Non-Foundational Realism: Noema and Object*. Dordrecht, Boston, London, Kluwer Academic Publishers, 1990· R. SOKOLOWSKI: *Εισαγωγή στη φαινομενολογία*, μτφ. Π. Κόντος, Πάτρα, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Πατρών, 2003. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Sokolowski, «[η] πλευρά ή η όψη [του αντικειμένου] που μπορεί να ιδωθεί ως η ίδια και η αυτή από το ίδιο πρόσωπο σε διαφορετικές στιγμές, ή από διαφορετικά πρόσωπα, δεν θα μπορούσε να είναι απλά και μόνο μια εντύπωση που επηρεάζει ιδιωτικά κάθε υποκειμενικότητα. Περαιτέρω, 'πίσω από τις' και 'μέσα στις' πλευρές, τις όψεις και τις σκιάσεις, υπάρχει επίσης η ενικότητα του ίδιου του αντικειμένου, η ταυτότητα που δίδεται σε εμάς» (Sokolowski: *Εισαγωγή στη φαινομενολογία*, σ. 16). Παρόλο που οι παραπάνω μελετητές του Husserl δεν ανήκουν αυστηρά στη ρεαλιστική προσέγγιση, έχουν εντούτοις ως σημείο αφετηρίας την παραδοχή της ανεξαρτησίας του αντικειμένου έναντι της συνείδησης.

⁶⁸Πρβλ. SMITH: «Logic and Formal Ontology». Ευθυγραμμιζόμενος με την αριστοτελική προσέγγιση των *Λογικών Ερευνών*, ο Smith υποστηρίζει ότι στην πρώτη έκδοση των *Ερευνών* είναι έντονα εμφανής η χρήση αριστοτελικής ορολογίας. Θεωρεί ως εκ τούτου απαραίτητη την αριστοτελική παρακαταθήκη προκειμένου να κατανοήσουμε την ταυτότητα νοήματος σε διαφορετικές αποβλεπτικές πράξεις ως ταυτότητα του είδους (species) (βλ. SMITH: «Logic and Formal Ontology», σ. 281-286). Επίσης, ο Willard θεωρεί το πρόβλημα της υπερβατικότητας στενά συνυφασμένο με τη σχέση ανάμεσα στην καθολικότητα και τα μέρη της, μια σχέση που επιτρέπει την αναγνώριση ποιότητων που διαπερνούν διαφορετικές γνωστικές εμπειρίες. Βλ. WILLARD: «Wholes, Parts and the Objectivity of Knowledge», σ. 389-398. Ο Kevin Mulligan και ο Barry Smith αναδεικνύουν τη σημασία της σχέσης μέρους-όλον, την αναγκαιότητα των νόμων που τα συνδέουν και τα θεμελιώνουν στη βάση αυτής της σχέσης, και την υπερβατικότητα του αντικειμένου, το οποίο δεν μπορεί πλέον να εξαντληθεί στη μερικότητα των δεδομένων της εμπειρίας του εκάστοτε υποκειμένου. B. SMITH, K. MULLIGAN: «Pieces of a Theory», στο: *Parts and Moments. Studies in Logic and Formal Ontology*, επιμ. B. Smith, Munich, Vienna, Philosophia Verlag, 1982, σ. 15-109.

⁶⁹Βλ. SMITH: «Logic and Formal Ontology», σ. 282.

Έτσι, αναφερόμενος στη σχέση ανάμεσα στα νοήματα και στα αντίστοιχα αποβλεπτικά ενεργήματα, ο Barry Smith παρατηρεί ότι στις *Λογικές Έρευνες* «τα νοήματα είναι είδη» και υποστηρίζει ότι η σχέση μεταξύ «του νοήματος και του συναφούς νοηματικού ενεργήματος είναι σε κάθε περίπτωση η σχέση του είδους προς το ατομικό πράγμα (instance), ακριβώς όπως η σχέση, φερ' ειπείν, μεταξύ του είδους κόκκινο και κάποιου κόκκινου αντικειμένου»⁷⁰. Σύμφωνα με αυτήν την ερμηνεία λοιπόν, τα είδη εκφράζουν την υπέρβαση της εμπειρίας, την υπέρβαση του περιεχομένου κάθε δεδομένου ενεργήματος. Τα είδη, με άλλα λόγια, περιλαμβάνουν όψεις του αντικειμένου που διαφεύγουν της εμπειρίας, όψεις που δεν εμφανίζονται εντός μιας συγκεκριμένης αποβλεπτικής πράξης.

Εκείνο που μας ενδιαφέρει σε αυτό το σημείο είναι ότι οι φιλόσοφοι που υποστηρίζουν την ρεαλιστική προσέγγιση των *Λογικών Ερευνών*, ανεξάρτητα από τις όποιες επιμέρους διαφοροποιήσεις τους, συγκλίνουν στην άποψη ότι στο έργο αυτό το αντικείμενο παραμένει ανεξάρτητο από τη συνείδηση. Η γνώση του αντικειμένου από το υποκείμενο αφήνει ανεπηρέαστο το ίδιο το αντικείμενο, καθώς το τελευταίο δεν εξαρτάται από το αν είναι αντικείμενο γνώσης ή όχι. Αυτή η ανεξαρτησία του αντικειμένου έναντι του υποκειμένου και των γνωστικών ενεργημάτων του έχει και μία ακόμα συνέπεια, την οποία αναδεικνύουν οι υποστηρικτές της ερμηνείας αυτής. Πρόκειται για τη στενή συσχέτιση ανάμεσα στη γνώση και την αλήθεια.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, στον Husserl το αντικείμενο υπερβαίνει τα πραγματικά, βιωμένα περιεχόμενα της συνείδησης και γίνεται ένα «πέραν της συνείδησης», ένα αντικείμενο καθεαυτό που ολοκληρώνει τη γνώση. Η γνώση, επομένως, δεν είναι μια εσωτερική στη συνείδηση διαδικασία κατασκευής του αντικειμένου βάσει των αισθητηριακών δεδομένων, αλλά εξαρτάται από κάτι πέραν όλων όσα βιώνει η συνείδηση (πρβλ. Hua XIX, 574/Fin II, 211). Είναι ένα σύνθετο ενέργημα ολοκλήρωσης, μέσω του οποίου συλλαμβάνεται το πράγμα καθεαυτό στην ολότητά του, χωρίς δηλαδή το τελευταίο να προσδιορίζεται βάσει των ιδιαίτερων κάθε φορά βλέψεων και προοπτικών της συνείδησης. Σε αυτό το πλαίσιο λοιπόν, η γνώση παρουσιάζεται να είναι η πλήρης σύλληψη του αντικειμένου καθεαυτό, όπου κάθε πλευρά του είναι ταυτόχρονα δοσμένη στη συνείδηση ως γνώση.

Επομένως, ο ρεαλισμός που διαγιγνώσκεται στη χουσερλιανή αυτή σύλληψη της σχέσης γνώσης και αλήθειας δεν είναι ένας αφελής ρεαλισμός, σύμφωνα με τον οποίο κάθε περιεχόμενο της συνείδησης θα πρέπει να αντιστοιχεί με το άμεσα αντιληπτό σε αυτήν. Αντίθετα, πρόκειται για εκείνη τη θεώρηση, η οποία προσφέρει –τουλάχιστον κατά προσέγγιση– αληθείς περιγραφές της πραγματικότητας ως ανεξάρτητης από τον νου. Σύμφωνα με αυτήν τη θεώρηση, το αντικείμενο αναδεικνύεται σε ένα καθόλου, το οποίο κινεί τη γνώση, εισέρχεται, δηλαδή, στην εμπειρία και

⁷⁰SMITH: «Logic and Formal Ontology», σ. 282.

μετατρέπεται ξανά σε γνώση. Συνοπτικά, με τα λόγια του ίδιου του Χούσερλ, τα βασικά ερωτήματα που τίθενται στον πυρήνα των αναζητήσεων του στην έκτη Λογική Έρευνα είναι το

πώς θα πρέπει να νοηθεί το ότι το «καθεαυτό» της αντικειμενικότητας γίνεται «παράσταση», μάλιστα στη γνώση φτάνει στην «κατανόηση» (Erfassung), δηλαδή στο τέλος γίνεται και πάλι υποκειμενικό· τι σημαίνει το ότι το αντικείμενο είναι «καθεαυτό» και «δεδομένο» στη γνώση· πώς μπορεί η ιδεατότητα του καθολικού να εισέλθει ως έννοια ή νόμος στον ρου των πραγματικών ψυχικών βιωμάτων και να γίνει γνωστικό κτήμα του σκεπτόμενου· τι σημαίνει η γνωρίζουσα *adaequatio rei et intellectus* στις διάφορες περιπτώσεις (Hua XIX, 13/Fin II, 169).

Όπως φαίνεται στο παραπάνω απόσπασμα, ο Husserl θέτει στον εαυτό του ερωτήματα που δεν έχουν να κάνουν απλώς και μόνο με την αναζήτηση της γνώσης που μπορεί να έχει ισχύ υπό προϋποθέσεις, αλλά μάλλον της γνώσης ως αντιστοιχίας μεταξύ πραγμάτων και σκέψης. Επομένως, για τον Husserl, το βασικό γνωσιοθεωρητικό ερώτημα αφορά στην αναζήτηση εκείνης της γνώσης που αντιστοιχεί στα πράγματα.

Στην έκτη Λογική Έρευνα ο Husserl ερευνά διαφορετικά στάδια της εποπτικής και αντιληπτικής γνώσης και αναφέρεται σε εκείνη τη γνώση, όπου το αντικείμενο δίνεται ολοκληρωτικά και στην πληρότητά του (πρβλ. Hua XIX, 610-616 και 645-656/Fin II, 235-240 και 259-267). Συγκεκριμένα, ο Husserl σημειώνει:

Έτσι, η αποτίμηση των δυνατών σχέσεων πλήρωσης παραπέμπει σε έναν τελικό στόχο της κλιμάκωσης της πλήρωσης, όπου η πλήρης και ολική απόβλεψη έχει φτάσει στην εκπλήρωσή της, όχι σε μια ενδιάμεση και μερική, αλλά μια τελειωτική και έσχατη εκπλήρωση ... Το αναπαριστάνον και αναπαριστώμενο περιεχόμενο είναι εδώ ένα και το αυτό. Και όπου μια παραστατική απόβλεψη έχει φτάσει σε έσχατη εκπλήρωση μέσω αυτής της ιδεωδώς ολοκληρωμένης αντίληψης, εκεί έχει επιτευχθεί η αυθεντική *adaequatio rei et intellectus*: Το αντικειμενικό είναι ακριβώς ως τέτοιο που αποβλέπεται πραγματικά «παρόν» ή «δεδομένο» (Hua XIX, 647/Fin II, 260-261).

Χωρίς να μπορώ να υπεισέλθω, στα πλαίσια του παρόντος άρθρου, στις λεπτομέρειες αυτής της δήλωσης του Husserl, περιορίζομαι να επισημάνω μια διάστασή της που αφορά στην αντικειμενικότητα ως αντιστοιχία ανάμεσα στο αντικείμενο και την έννοια του (*adaequatio rei et intellectus*). Η αντιστοιχία αυτή δεν μπορεί να αφορά μόνο το επιμέρους αντικείμενο της αντίληψης, αλλά είναι το αντικείμενο στην ολότητά του, το αντικείμενο που αίρει την μερικότητά του και ανάγεται στην έννοιά του.

Αυτή η απαίτηση για αντιστοιχία μεταξύ της γνώσης και των πραγμάτων υποδηλώνει την οπτική του Husserl σε σχέση με τη λειτουργία και τον ρόλο της φαινομενολογίας. Σύμφωνα με τον Husserl των *Λογικών Ερευνών*, ο ρόλος της φαινομενολογίας δεν είναι να αναλύσει ή να εξηγήσει αλλά να περιγράψει αυτό που μας εμφανίζεται στην εμπειρία, εντάσσοντας τις ακολουθίες των αισθημάτων που αποκτούμε από τον εξωτερικό κόσμο σε ενοποιημένα σύνολα, τα οποία διαμορφώνονται σύμφωνα με ένα αντικειμενικό νόημα ανεξάρτητο από τις υποκειμενικές βλέψεις και προοπτικές.

Μετά από αυτές τις συμπερασματικές παρατηρήσεις σε σχέση με κάποια κεντρικά σημεία της ρεαλιστικής ανάγνωσης των απόψεων του Husserl στις *Λογικές Έρευνες*, στρέφω την προσοχή μου σε μια νέα ερευνητική κατεύθυνση, η οποία θα μπορούσε να φέρει θετικά και απτά αποτελέσματα αναφορικά με τις δυσκολίες που δημιουργούνται στη ψηφιακή αναπαράσταση της γνώσης, στις οποίες αναφερθήκαμε αναλυτικά στην πρώτη ενότητα αυτού του άρθρου.

6. ΤΥΠΙΚΗ ΟΝΤΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ ΡΕΑΛΙΣΜΟΣ: Η ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΜΙΑΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω (στην ενότητα 3), η τυπική οντολογία στον Husserl είναι αποτέλεσμα σύζευξης ανάμεσα στη λογική και στη θεωρία της επιστήμης. Ο Husserl δεν εντάσσει στη λογική μόνο κατηγορίες και φορμαλιστικούς νόμους που αντιστοιχούν στην τυπική λογική, αλλά επίσης οντολογικές κατηγορίες και νόμους συναγωγής ιδιοτήτων αντικειμένων που μπορούν να έχουν καθολική ισχύ σε όλα τα πεδία, χωρίς συγχρόνως να καταλήγουν να είναι τόσο αφηρημένα, ώστε να μην μπορούν να εξειδικευτούν στα επιμέρους πεδία της γνώσης.

Το χουσερλιανό ζητούμενο μιας νέας έννοιας λογικής, η οποία να είναι συμβατή με το γνωστικό υποκείμενο και τα επιμέρους ενεργήματά του, είναι ένα αίτημα που εμπνέει τους επιστήμονες και τους ερευνητές των οντολογιών για την ψηφιακή αναπαράσταση της γνώσης⁷¹. Οι τελευταίοι στρέφονται στον Husserl, έχοντας ήδη δοκιμάσει τα όρια σχημάτων εμπνευσμένων από την γλωσσαναλυτική παράδοση. Τα μοντέλα που ευθυγραμμίζονται με αυτήν την παράδοση καταλήγουν να είναι πολύ αφαιρετικά, έτσι ώστε να αποφευχθούν οι ψυχολογισμοί και να αποδοθεί αντικειμενική ισχύς στον προσδιορισμό των κατηγοριών⁷². Έτσι όμως

⁷¹Όπως αναφέρει ο Guarino, η τυπική οντολογία στον ψηφιακό κόσμο είναι μια σύζευξη μεταξύ μιας κατεύθυνσης της αναλυτικής φιλοσοφίας που είναι γνωστή ως «περιγραφική μεταφυσική», η οποία εγκαινιάστηκε από τον P. F. Strawson, και την επανομαζόμενη «σχολή του Μάντσεστερ», η οποία ακολουθεί την παράδοση που ριζώνει στον Brentano και τον Husserl. Πρβλ. GUARINO: «Formal Ontology, Conceptual Analysis and Knowledge Representation», σ. 628.

⁷²Όπως αναφέρουν χαρακτηριστικά οι Βασιλείου και Θεοδώρου, «'φιλοσοφία' έφτασε να σημαίνει για αυτούς [τους υποστηρικτές της γλωσσαναλυτικής παράδοσης] 'λογική ανάλυση της γλώσσας' ... είτε ως θέσμιση είτε ως ανακάλυψη των κανόνων χρήσης

δεν καλύπτουν πλήρως τις ανάγκες της ψηφιακής αναπαράστασης της γνώσης. Αντίθετα, ο Husserl επιθυμεί να διατηρήσει τον ρόλο της υποκειμενικότητας και των ενεργημάτων της στη διαδικασία παραγωγής της γνώσης, χωρίς όμως αυτό να αποβαίνει εις βάρος της επιστημονικότητας της γνώσης και της αναζήτησης της αλήθειας.

Η χουσερλιανή προσέγγιση για τη θεωρία της επιστήμης, στην οποία διατηρείται η σχέση με το υποκείμενο και την προοπτική του, βρίσκει μεγάλη απήχηση στις οντολογίες για τα ψηφιακά συστήματα αναπαράστασης της γνώσης⁷³. Έτσι οι τελευταίες καταφέρνουν, από τη μία πλευρά, να διατηρήσουν την προοπτική, υπό την οποία ο κάθε επιστημονικός χώρος προσεγγίζει και νοηματοδοτεί τις έννοιες του, ενώ από την άλλη πλευρά επιδιώκουν τη δημιουργία «ενός παγκόσμιου ιστού γνώσης»⁷⁴ που να είναι ανεξάρτητος από συμφραζόμενα, ώστε να μπορεί να εντάξει στους κόλπους του οποιαδήποτε επιμέρους προοπτική των αντικειμένων γνώσης. Μόνο υπό αυτόν τον όρο είναι δυνατή η εκπλήρωση του αιτήματος για διαλειτουργικότητα και ομογενοποίηση μεταξύ διαφορετικών συστημάτων ψηφιακής αναπαράστασης της γνώσης.

Η διπλή αυτή λειτουργία, την οποία επιθυμούν να επιτύχουν οι ερευνητές και σχεδιαστές των οντολογιών, να μπορούν δηλαδή οι οντολογίες να εκφράζουν τον καθολικό χαρακτήρα της γνώσης χωρίς να εκμηδενίζεται η επιμέρους προοπτική της εκάστοτε επιστήμης, είναι άμεσα συνδεδεμένη με το ερώτημα που υφέρπει ήδη από τη γέννησή τους: είναι εφικτό να αναπαραστήσουμε τον κόσμο με αντικειμενικότητα⁷⁵;

των γλωσσικών συμβόλων». ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, ΘΕΟΔΩΡΟΥ: *Εισαγωγή στη φαινομενολογία του Έντμουντ Χούσερλ*, σ. 231.

⁷³Ενδεικτικά, μπορούν να αναφερθούν οι οντολογίες DOLCE (Descriptive Ontology for Linguistic and Cognitive Engineering, <http://www.loa.istc.cnr.it/?s=DOLCE>) και BFO (Basic Formal Ontology, <https://basic-formal-ontology.org/>), οι οποίες έχουν ως φιλοσοφική τους αναφορά τις αντίστοιχες χουσερλιανές θέσεις, όπως αυτές αναπτύχθηκαν στις *Λογικές Έρευνες* και μεταφέρθηκαν στον χώρο της ψηφιακής αναπαράστασης της γνώσης από ερευνητές και επιστήμονες όπως ο Nicola Guarino και ο Barry Smith.

⁷⁴M. DOERR, D. IORIZZO: «The Dream of a Global Knowledge Network – A New Approach», *Journal on Computing and Cultural Heritage* 1/1 (2008), σ. 1-23, στη σ. 1.

⁷⁵Αυτό αποτέλεσε το κεντρικό ερώτημα βάσει του οποίου αναπτύχθηκε και συνεχίζει να αναπτύσσεται το CIDOC Conceptual Reference Model (CRM, βλ. <http://www.cidoc-crm.org/>), μια τυπική οντολογία που αποσκοπεί στη συγχώνευση, ολοκλήρωση, διαμεσολάβηση και ανταλλαγή ετερογενών πληροφοριών πολιτιστικής κληρονομιάς (πρβλ. <http://www.cidoc-crm.org/Version/version-5.0.4>). Οι φιλοσοφικές προκείμενες αυτού του εγχειρήματος πρέπει να αναζητηθούν, κατά τη γνώμη μου, όχι μόνο σε κάποιες επεξεργασίες του Χούσερλ, οι οποίες υπήρξαν το σημείο αναφοράς για την ανάπτυξη άλλων οντολογιών, όπως οι οντολογίες DOLCE ή BFO, αλλά και σε μια άλλη επιστημολογική κατεύθυνση, στην οποία αναφέρομαι παρακάτω: στον επιστημονικό ρεαλισμό, ο οποίος δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην επιστήμη ως αληθή περιγραφή αυτού που υπάρχει, με τρόπο ώστε η αλήθεια ή το ψεύδος κάθε επιστημονικής θεωρίας να εξαρτάται από την αναφορά στον πραγματικό κόσμο (πρβλ. S. PSILLOS: *Scientific Realism: How Science Tracks Truth*, London, Routledge, 1999, σ. xvii). Σύμφωνα με τον εμπνευστή του CIDOC-CRM, Martin Doerr, για να μπορούν τα αφηρημένα μαθηματικά να είναι αποτελεσματικά, όπως

Στον βαθμό που κάτι τέτοιο είναι δυνατό, είμαστε υποχρεωμένοι να αποδεχτούμε ότι η γνώση δεν είναι απλώς μια κατασκευή που εξυπηρετεί συγκεκριμένους κάθε φορά σκοπούς ενός συγκεκριμένου πεδίου, αλλά έχει καθολικό χαρακτήρα, ανεξάρτητο από την εκάστοτε προοπτική του επιμέρους επιστημονικού πεδίου αναφοράς. Έτσι η συζήτηση στον χώρο της ψηφιακής αναπαράστασης της γνώσης και της συγκρότησης των οντολογιών φαίνεται να διασταυρώνεται με τις επιστημολογικές συζητήσεις για τα όρια και τον ρόλο της επιστημονικής γνώσης.

Στη συζήτηση αυτή αναδιατυπώνονται ερωτήματα που απασχολούν τη φιλοσοφία διαχρονικά, όπως εκείνα που σχετίζονται με τη σκοπιμότητα και τη λειτουργία των επιστημονικών θεωριών και της φιλοσοφίας σε σχέση με την κατανόηση του κόσμου: το ερώτημα τώρα είναι αν οι επιστημονικές θεωρίες που γίνονται αποδεχτές μπορεί να είναι κάτι περισσότερο από χρήσιμα εργαλεία που αποσκοπούν στο να προβλέψουν και να ελέγξουν τις εμπειρίες μας. Στον χώρο της ψηφιακής αναπαράστασης της γνώσης αυτά τα ερωτήματα μπορούν να συμπυκνωθούν στο ερώτημα που αναφέρθηκε παραπάνω και το οποίο βρίσκεται στον πυρήνα της κατασκευής των οντολογιών, δηλαδή στο ερώτημα σχετικά με την αντικειμενική περιγραφή του κόσμου.

Σε αυτό το ερώτημα αποστομωτική υπήρξε η απάντηση του Hilary Putnam, ο οποίος υιοθετεί μια συγκεκριμένη επιστημονική στάση, τον ρεαλισμό, προκειμένου να υπερασπιστεί την αντικειμενικότητα της επιστημονικής γνώσης. Σύμφωνα με τον Putnam ο επιστημονικός ρεαλισμός «είναι η μόνη φιλοσοφία, η οποία δεν μετατρέπει την επιτυχία της επιστήμης σε θαύμα»⁷⁶. Ο Putnam επικαλείται επομένως την επιτυχία της επιστημονικής γνώσης (πρόβλεψη, εξήγηση φαινομένων μέσω της αντικειμενικής περιγραφής τους) προκειμένου να τεκμηριώσει την αντικειμενικότητα στη γνώση, η οποία θεμελιώνεται στο γεγονός ότι η επιστημονική θεωρία περιλαμβάνει τουλάχιστον κατά προσέγγιση αληθείς περιγραφές του κόσμου.

Αυτή η σύνδεση επιστημονικής γνώσης και πραγματικότητας που υπονοεί ο Putnam μέσω της παραπάνω ρήσης του φέρνει στην επιφάνεια μια σημαντική συνιστώσα αυτής της θεώρησης: την παραδοχή της ανεξαρτησίας του κόσμου έναντι της γνώσης. Όμως, ταυτόχρονα, ο κόσμος αυτός δεν αποτελεί ένα «απρόσιτο και μακρινό βασίλειο» για το γνωστικό υποκείμενο⁷⁷. Είναι ένας κόσμος ανεξάρτητος, όχι όμως και απροσπέλαστος.

απαιτείται στον χώρο της ψηφιακής αναπαράστασης της γνώσης, θα πρέπει να είναι συνδεδεμένα με περιεχόμενα που έχουν αναφορά στον πραγματικό κόσμο. Πρβλ. DASKALAKI, DOERR: «Philosophical Background-Assumptions in Digitized Knowledge Representation Systems», όπου οι συγγραφείς συζητούν τα προβλήματα που προκύπτουν από μια εργαλειώδη αντιμετώπιση των οντολογιών και αναδεικνύουν την ανάγκη της αναφοράς στον πραγματικό κόσμο.

⁷⁶H. PUTNAM: *Mathematics, Matter and Method. Philosophical Papers*, τόμ. 1. Cambridge, London, New York, Cambridge University Press, 1975, σ. 73.

⁷⁷Ενδεικτική της προσπάθειας για εκ νέου γεφύρωση της γνώσης και της πραγματικότητας είναι η άποψη του Chakravartty, ο οποίος από τη σκοπιά μιας συγκεκριμένης τάσης

Αυτή η αντίληψη συνιστά θεμελιώδη παραδοχή της επιστημολογικής θεώρησης που ονομάζουμε «επιστημονικό ρεαλισμό».

Όπως σε κάθε ευρύ φιλοσοφικό και επιστημολογικό ρεύμα υπάρχουν διαφοροποιήσεις και αποχρώσεις του ρεαλισμού⁷⁸, στις οποίες δεν είναι δυνατό να αναφερθούμε εδώ αναλυτικά. Αυτό όμως που διαφαίνεται ήδη είναι ότι τόσο ο ρεαλισμός ως επιστημολογικό ρεύμα όσο και οι οντολογίες για την ψηφιακή αναπαράσταση της γνώσης συναντιόνται σε μια κοινή παραδοχή που είδαμε να αποτελεί επίσης μια από τις βασικές συνιστώσες της χουσερλιανής φιλοσοφίας: την ανεξαρτησία του κόσμου σε σχέση με το γνωστικό υποκείμενο, η οποία όμως ανεξαρτησία δεν αποτελεί εμπόδιο προκειμένου ο κόσμος να γνωσθεί από το υποκείμενο. Η γνώση και η πραγματικότητα δεν αποτελούν δύο ασυμφιλίωτους και αγεφύρωτους πόλους, αλλά, αντίθετα, η επιστήμη διακρίνεται από οτιδήποτε άλλο επειδή ακριβώς είναι αληθής περιγραφή αυτού που υπάρχει.

Προκειμένου να αναδειχθούν πιο παραστατικά τα κοινά σημεία ανάμεσα στις αναζητήσεις των οντολογιών, του επιστημονικού ρεαλισμού και της χουσερλιανής φιλοσοφίας των *Λογικών Ερευνών* θα ήταν χρήσιμο να αναφερθούμε επιγραμματικά σε τρεις βασικές παραδοχές του του ρεαλισμού, η οποία επιδιώκει την επανένωση μέσω της αναπροσαρμογής της σχέσης μεταξύ της «μεταφυσικής και της επιστημολογίας», υποστηρίζει ότι για να μιλήσουμε για την επιστημονική γνώση είναι απαραίτητο να φέρουμε σε συμφωνία «επιχειρήματα για τη φύση των πραγμάτων εντός του κόσμου με εκείνα γύρω από το πώς μπορεί κανείς να γνωρίσει αυτά τα πράγματα» (CHAKRAVARTTY: *A Metaphysics for Scientific Realism*, σ. 26). Βέβαια, υπάρχουν πιο μετριοπαθείς προσεγγίσεις στο πλαίσιο του ρεαλισμού, όπως εκείνη του John Worrall, ο οποίος στην προσπάθειά του να συμβιβάσει την ρεαλιστική παραδοχή σχετικά με την επιτυχία των επιστημών με την «πεσιμιστική» επιχειρηματολογία ενάντια στον ρεαλισμό, θεωρεί ότι δεν είναι δυνατό να προσεγγίσουμε τη φύση, αλλά μόνο τη δομή του κόσμου, τις σχέσεις (relations) και όχι τα σχετιζόμενα (relata). Όπως υποστηρίζει, δεν είναι δυνατό να γνωρίσουμε «τη φύση των βασικών εξαρτημάτων του σύμπαντος». «Αυτό που μπορούμε να περιγράψουμε είναι οι «σχέσεις μεταξύ φαινομένων που εκφράζονται σε μαθηματικές εξισώσεις» (J. WORRALL: «Structural Realism: The Best of Both Worlds?», *Dialectica* 43 (1989), σ. 99–124, στη σ. 122). Διαφορετική από εκείνη του Worrall είναι η τοποθέτηση ενός άλλου κεντρικού εκπροσώπου του ρεαλισμού, του Στάθης Ψύλλου, ο οποίος ασκεί κριτική στο εγχείρημα του Worrall να γεφυρώσει την επιτυχία της επιστήμης με τον σκεπτικισμό απέναντι στον ρεαλισμό. Βλ. S. PSILLOS: «Is Structural Realism the Best of Both Worlds?», *Dialectica* 49 (1995), σ. 15–46. Ο Ψύλλος απορρίπτει τον επιστημολογικό δομικό ρεαλισμό (epistemic structural realism), εκπρόσωπος του οποίου είναι ο Worrall, με το εγχείρημα ότι δεν υπάρχει διάκριση ανάμεσα στην δομή και τη φύση μιας οντότητας. Πρβλ. S. PSILLOS: *Scientific Realism: How Science Tracks Truth*. London, Routledge, 1999, σ. 140–155.

⁷⁸Ο κατάλογος των υποστηρικτών του ρεαλισμού είναι πολύ μακρύς, αλλά, όπως είναι ήδη φανερό στην προηγούμενη υποσημείωση (74), είναι αρκετές και οι διαφοροποιήσεις τους που δικαιολογούν την ύπαρξη διαφορετικών τάσεων εντός του ρεαλισμού. Για μια εμπειριστατωμένη παρουσίαση και ανάπτυξη των επιχειρημάτων και των θέσεων των διαφόρων τάσεων εντός του ρεαλισμού, βλ. CHAKRAVARTTY: *A Metaphysics for Scientific Realism*, σ. 3–52, σ. 89–114· J. LADYMAN: *Τι είναι φιλοσοφία της επιστήμης*, μτφ. Γ. Μαραγκός, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης Ηράκλειο, 2015, σ. 395–450. Ειδικά για τον επιστημονικό ρεαλισμό, πολύ κατατοπιστική είναι και η εισαγωγή του Paul Dicken (P. DICKEN: *A Critical Introduction to Scientific Realism*. London, Oxford, New York, Bloomsbury, 2016).

επιστημονικού ρεαλισμού έτσι όπως τις έχει κωδικοποιήσει ένας από τους βασικούς εκπροσώπους του, ο Στάθης Ψύλλος. Ο Ψύλλος διακρίνει τρεις θέσεις⁷⁹, οι οποίες συμπυκνώνουν τον πυρήνα του επιστημονικού ρεαλισμού:

- α) την μεταφυσική θέση, σύμφωνα με την οποία «ο κόσμος έχει μια καθορισμένη και ανεξάρτητη από τον νου δομή»⁸⁰. Σύμφωνα με τον Ψύλλο, «αν όντως υφίστανται τα μη παρατηρήσιμα φυσικά είδη που τίθενται από τις θεωρίες, τότε υπάρχουν ανεξάρτητα από την ικανότητά μας να μπορούμε να τα γνωρίζουμε, επαληθεύουμε, αναγνωρίζουμε κ.λ.π.»⁸¹.
- β) την σημασιολογική θέση, σύμφωνα με την οποία οι επιστημονικές θεωρίες έχουν κυριολεκτική ερμηνεία, πράγμα που σημαίνει ότι αποτελούν «υποκείμενες σε συνθήκες αληθείας περιγραφές του πεδίου αναφοράς ... Έτσι, είναι ικανές να είναι αληθείς ή εσφαλμένες ... Οι θεωρητικοί όροι που εμφανίζονται σε θεωρίες έχουν υποτιθέμενη γεγονική (factual) αναφορά. Έτσι, αν οι επιστημονικές θεωρίες είναι αληθείς, οι μη παρατηρήσιμες οντότητες που θέτουν κατοικούν τον κόσμο»⁸².
- γ) τη θέση σχετικά με την αισιοδοξία για την επιστημονική γνώση, σύμφωνα με την οποία οι «ώριμες και επιτυχείς στις προβλέψεις τους επιστημονικές θεωρίες» θεωρούνται «επαρκώς επιβεβαιωμένες και κατά προσέγγιση αληθείς αναφορικά προς τον κόσμο. Έτσι οι οντότητες που θέτουν ή, εν πάση περιπτώσει, οντότητες πολύ παρόμοιες με αυτές που έχουν τεθεί, όντως κατοικούν τον κόσμο»⁸³.

Από τις παραπάνω διατυπώσεις του Στάθη Ψύλλου, οι οποίες συμπυκνώνουν σε μεγάλο βαθμό το εγχείρημα του επιστημονικού ρεαλισμού, μπορούμε να συμπεράνουμε εύκολα ότι ο επιστημονικός ρεαλισμός αντίκειται σε εκείνες τις θεωρήσεις που εξαντλούν τις επιστημονικές θεωρίες στη χρηστική τους αξία, αδιαφορώντας για το αν υπόκεινται σε συνθήκες αληθείας (εργαλειοκρατία), αλλά και σε εκείνες που αναζητούν τις συνθήκες αληθείας των επιστημονικών θεωριών στη συμπεριφορά των φαινομένων που παρατηρούνται εμπειρικά (αναγωγιστικός εμπειρισμός). Σε αντίθεση με αυτές τις θεωρήσεις, ο επιστημονικός ρεαλισμός υποστηρίζει ότι η αλήθεια ή το ψεύδος των θεωριών εξαρτάται από την αναφορά τους στον πραγματικό κόσμο.

Επομένως, στο πλαίσιο του επιστημονικού ρεαλισμού, καθοριστικό για την επιστημονική γνώση είναι να μπορεί να περιγράψει –έστω κατά

⁷⁹Παρόμοια ταξινόμηση των θέσεων του επιστημονικού ρεαλισμού έχει γίνει από τον Newton-Smith, ο οποίος διακρίνει μια οντολογική, μια επιστημολογική και μια αιτιώδη συνιστώσα (πρβλ. W. H. NEWTON-SMITH: «The Truth in Realism». *Dialectica* 43/1-2 (1989), σ. 31-45).

⁸⁰PSILLOS: *Scientific Realism*, ό.π., σ. xvii.

⁸¹PSILLOS: *Scientific Realism*, ό.π., σ. xvii.

⁸²PSILLOS: *Scientific Realism*, ό.π., σ. xvii.

⁸³PSILLOS: *Scientific Realism*, ό.π., σ. xvii.

προσέγγιση— το πώς έχει ο κόσμος, χωρίς η περιγραφή αυτή να εξαντλείται στα δεδομένα της εμπειρίας, τα οποία αντιλαμβανόμαστε μέσω των οργάνων μας και τα μετατρέπουμε σε αντικείμενα παρατήρησης. Η επιστημονική θεωρία είναι επιστημονική επειδή ακριβώς είναι σε θέση να δώσει μια σαφή περιγραφή για το ποιες είναι οι «οντότητες που κατοικούν τον κόσμο», οι οποίες δεν ταυτίζονται με τα δεδομένα της εμπειρίας. Για τους επιστημονικούς ρεαλιστές οι οντότητες αυτές είναι μη παρατηρήσιμες οντότητες και διαδικασίες, οι οποίες—θα τολμούσαμε να πούμε—είναι ικανές να ερμηνεύσουν, να νοηματοδοτήσουν τα φαινόμενα που συναντάμε στην εμπειρία. Θα λέγαμε λοιπόν ότι στον επιστημονικό ρεαλισμό υπάρχει μια σχέση ανάμεσα στη θεωρία και στον κόσμο που περιγράφει η θεωρία, τέτοια που καθορίζει την αλήθεια ή το ψεύδος αυτής της θεωρίας. Αναδιατυπώνοντας αυτήν τη διαπίστωση με άλλους όρους, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ως κριτήριο για την αλήθεια ή το ψεύδος των θεωριών αναδεικνύεται η αντιστοίχιση της γνώσης προς το πραγματικό, με τρόπο ώστε το τελευταίο να αποκτά ενότητα και συνοχή, μέσω της επίκλησης μιας θεωρίας που μπορεί να συμπεριλάβει όλες τις όψεις του.

Δεν είναι δύσκολο να διαπιστώσουμε ομοιότητες μεταξύ των βασικών θέσεων του επιστημονικού ρεαλισμού και των αιτημάτων που εγείρονται στις τυπικές οντολογίες, όπως τα αναπτύξαμε παραπάνω. Ο ρεαλισμός δεν οχυρώνεται πίσω από αφηρημένες κατασκευές που οριοθετούν τη γνώση βάσει της λειτουργικότητας ή πίσω από την αμεσότητα της πρόσληψης των φαινομένων που οδηγεί στον σχετικισμό, αλλά υποβάλλει την εκάστοτε επιστημονική θεωρία σε έλεγχο, όπου ως μοναδικό κριτήριο αναδεικνύεται η όσο το δυνατόν πιο αληθής περιγραφή του πραγματικού. Το τελευταίο δεν εξαντλείται στο άμεσα δεδομένο, αλλά «κατοικείται» από μη παρατηρήσιμες οντότητες, οι οποίες συνέχουν τα επιμέρους εμπειρικά φαινόμενα. Αυτό ακριβώς είναι επίσης το ζητούμενο, όπως είδαμε να το διατυπώνουν διάφοροι ερευνητές στο πεδίο της ψηφιακής αναπαράστασης της γνώσης: θα πρέπει οι προτεινόμενες κατηγορίες, έννοιες, σχέσεις κλπ., που χρησιμοποιούνται για την κωδικοποίηση της γνώσης και της πληροφορίας, να περάσουν «το τεστ προσομοίωσης», όπως το ονομάζει ο Smith, το οποίο συνίσταται στην αντιστοίχιση των σχέσεων μεταξύ των ψηφιακών οντοτήτων με εκείνες μεταξύ των πραγματικών.

Και στις δύο περιπτώσεις λοιπόν, η γνώση, η πραγματικότητα και η αλήθεια δεν αλληλοαποκλείονται, ούτε θεωρούνται ανταγωνιστικές, αλλά βρίσκονται σε μια σχέση αλληλεξάρτησης, όπου, προκειμένου να είναι αληθής, η γνώση πρέπει να αντιστοιχεί με το πραγματικό, ενώ το πραγματικό δεν είναι εκείνο που ταυτίζεται με το εμπειρικά δεδομένο, αλλά είναι εκείνο που υπερβαίνει την εμπειρία ή το ατομικό της εμπειρίας (instance) και μεταβαίνει στην έννοια, την κατηγορία, τη θεωρία.

Ταυτοχρόνως, η αντίστροφη ανάγνωση της στενής συσχέτισης ανάμεσα στη γνώση, την αλήθεια και την πραγματικότητα, όπως συλλαμβάνεται

από τον επιστημονικό ρεαλισμό και όπως εγείρεται ως αίτημα στα ψηφιακά συστήματα αναπαράστασης της γνώσης, αποδίδει αναβαθμισμένο ρόλο στην εμπειρία, στο παρατηρήσιμο. Ο ρόλος αυτός έγκειται στο γεγονός ότι οι έννοιες, οι κατηγορίες και οι θεωρίες έχουν ισχύ μόνο στον βαθμό που συνέχουν τα εμπειρικά δεδομένα, τα παρατηρήσιμα, τα ατομικά της εμπειρίας.

Όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά, τα οποία είδαμε ότι διαπερνούν τον επιστημονικό ρεαλισμό και τίθενται ως αιτήματα από τους ερευνητές και επιστήμονες των οντολογιών για τα ψηφιακά συστήματα αναπαράστασης της γνώσης, είναι επίσης θέματα που, όπως είδαμε, τίθενται ήδη από τον Χούσερλ στις *Λογικές Έρευνες*. Παραπάνω (στην ενότητα 3), είδαμε ότι η τυπική οντολογία αναζητά στη χουσερλιανή φιλοσοφία μια διέξοδο από τα προβλήματα που προέκυψαν στον ψηφιακό κόσμο της αναπαράστασης της γνώσης: η λογική ως επιστήμη των επιστήμων που ενοποιεί την αντικειμενικότητα της γνώσης και την υποκειμενικότητα της απόβλεψης, η ανεξαρτησία του αντικειμένου έναντι της συνείδησης, η γνώση ως ολοκλήρωση και αντιστοίχιση με το πραγματικό, η υπέρβαση του εμπειρικού στην έννοιά του και ο αναβαθμισμένος ρόλος της εμπειρίας είναι μερικά μόνο από τα στοιχεία της χουσερλιανής φιλοσοφίας, τα οποία επηρέασαν και επηρεάζουν τους επιστήμονες των οντολογιών για τα ψηφιακά συστήματα. Αν λοιπόν ισχύουν όλα τα παραπάνω, φαίνεται να είναι κατ' αρχήν δυνατό η χουσερλιανή φιλοσοφία, όπως αυτή αναπτύχθηκε στις *Λογικές Έρευνες*, και ο επιστημονικός ρεαλισμός να δράσουν συμπληρωματικά για την αναζήτηση λύσεων σε ερωτήματα που έχουν προκύψει στα ψηφιακά συστήματα αναπαράστασης της γνώσης.

Βεβαίως σε τόσο μεγάλα θέματα δεν είναι εύκολο να συναγάγουμε άμεσα πρακτικά συμπεράσματα. Σε κάθε περίπτωση, σκοπός μου στο παρόν άρθρο δεν ήταν η αναζήτηση πρακτικών λύσεων, αλλά η διαλεύκανση των θεωρητικών προϋποθέσεων, ώστε να ενισχυθεί μια νέα κατεύθυνση έρευνας που θα μπορούσε να συμβάλει στην επίλυση των αδιεξόδων που είδαμε ότι συνεχίζουν και σήμερα να αντιμετωπίζουν οι ερευνητές στον χώρο της ψηφιακής αναπαράστασης της γνώσης. Έτσι, η περιήγησή μας στο πλαίσιο αυτού του άρθρου ανάμεσα σε φαινομενικά τόσο ετερόκλητα εγχειρήματα όπως είναι οι οντολογίες για την ψηφιακή αναπαράσταση της γνώσης, η χουσερλιανή φιλοσοφία και ο επιστημονικός ρεαλισμός, με τρόπο ώστε να αναδειχθούν τα κοινά σημεία και οι κοινές αναζητήσεις τους, είχε ακριβώς αυτόν τον σκοπό. Εμμένοντας στην αρχική μου θέση, ότι οι λύσεις βρίσκονται στις προϋποθέσεις, θεωρώ ότι συζητώντας τις προϋποθέσεις, οι οποίες βρίσκονται εν προκειμένω στη φιλοσοφία, πλησιάζουμε ένα βήμα πιο κοντά στις λύσεις που αναζητούνται τόσα χρόνια στον χώρο της ψηφιακής αναπαράστασης της γνώσης, όπου πολλές φορές έχει υποτιμηθεί η σημασία τέτοιων φιλοσοφικών προϋποθέσεων.